

Marko ŠTEPEC

ANTISEMIZEM, EVROPA IN SLOVENCI

V prispevku bomo skušali orisati glavne vplive, ki so oblikovali slovenski odnos do Judov v času druge polovice 19. stoletja in slovensko protijudovstvo umestiti v sočasne evropske antisemitske tokove.¹ Slovensko protijudovstvo oziroma antisemitizem je del širšega srednjeevropskega oziroma evropskega odnosa do Judov, ki se je oblikoval kot nekakšen skupek idej in stereotipov, ki združujejo zgodovinsko usledino predsodkov s sodobnostjo in mitologijo. Govorimo lahko o "obrazcu" nestrpnega odnosa do "drugega", ki se pojavlja v celotnem evropskem prostoru in je v obravnavanem obdobju pogosto vezan na vzpon narodnih gibanj in vstop množic v politiko. Antisemitizem na Slovenskem, je tako posledica različnih vplivov kot družbenih in socialnih razmer v slovenskih deželah ter v avstroogrski monarhiji. Za oblikovanje antisemitizma in njegovih značilnosti, v Evropi 19. stoletja, je odločilna postopna emancipacija Judov. Takoimenovano judovsko vprašanje se je namreč ob koncu 18. in začetku 19. stoletja, pojavilo predvsem kot vprašanje enakopravnosti oziroma ukinjanje omejevanj in razlikovanj, ki so bila do takrat običajna. Sedemdeseta leta 19. stoletja so bila prelomna v smislu začetka modernega antisemitizma, ki ga pogojno lahko imenujemo tudi politični antisemitizem, saj antisemitske ideje postanejo sestavni del programov političnih strank in množičnih gibanj. François Furet uporabi pojem "demokracijski" antisemitizem.² V tem vmesnem obdobju se v evropskih državah ukinjajo stare omejitve in emancipacija zajame tudi Jude. Problemi judovske enakopravnosti so se zdeli odpravljeni in rešitev judovskega vprašanja stvar preteklosti. Sledil je izbruh antisemitizma, ki je v svojem bistvu imel drugačno izhodišče. Versko pogojeno nasprotovanje Judom, ki seveda ni bilo brez rasističnih podtonov, je v zadnji tretjini stoletja, vse bolj nadomeščal "znanstveni" na "vedi o rasah" utemeljeni proti-semitski rasizem. Takšen rasni antisemitizem Fran Podgornik smatra za "razsvetljeni antisemitizem" - v nasprotju s takrat med Slovencim prevladujočim, "verskim antisemitizmom". V Slovanskem svetu, ki ga je urejal Fran Podgornik beremo: "Sedanji antisemitizem, kolikor je razsvetljen, opira se na znanstvo o pasmah in plemenih in s to pomočjo izvaja ukrepe k postopanju nasproti Židovstvu."³ Sprememba je v bistvu odgovor na "ukinjanje razlike", ki jo je prinesla enakopravnost. Po Alainu Finkelkrautu je rasizem nadomestil "minulo jas-

¹ Prispevek je nastal na podlagi magistrske naloge Slovenski antisemitizem 1861-1895 in izsledkov raziskave o antisemitizmu, ki je potekala pod okriljem Inštituta za humanistične študije v letih 1994-1997.

² Razvoj nacionalizma, eksplozija "demokracijskega" antisemitizma in rast množičnih strank, kakršna je nemška socialdemokracija, so razumljivi edinole, če v njih vidimo znamenja edinstvene integracije ljudskih množic v politiko modernih držav. Obsega tega pojava se bolje zavedemo šele po koncu prve svetovne vojne." François Furet, Minule iluzije, Esej o komunistični ideji 20. stoletja, Ljubljana 1998, str. 32.

³ Slovanski svet, št. 10, 25. 5. 1893.

nost segregacije" oziroma je "antisemitizem postal razizem v tistem trenutku, ko zaradi uspeha osvoboditve ni bilo več možno na prvi pogled prepoznati Juda." Znanost naj bi prevzela nemogočo vlogo, da naredi to, česar "pogled" ni več zmogel, namreč da zagotovi drugačnost in tujost "nasprotnika."⁴ V slovenskih deželah se diskusija o enakopravnosti in svobodi obotavljivo prične leta 1848. Dokončno enakopravnost prinese zakonodaja v šestdesetih letih 19. stoletja. Z njo povezane spremembe, ki omogočajo naseljevanje Judov tudi na področjih Štajerske in Kranjske, iz katerih so bili izgnani konec 15. in v začetku 16. stoletja, sproži različna protijudovska razmišljanja tudi med Slovenci.⁵ Posebej je opazen porast protijudovstva oziroma antisemitizma od sedemdesetih let dalje. Raziskovalec zgodovine antisemitizma in judaizma Jacob Katz, ki prav tako ločuje dve veliki dobi v razvoju evropskega antisemitizma v 19. stoletju, je čas med 1873 in 1879 imenoval "inkubacijska doba" političnega in socialnega antisemitizma, ki ji je sledil izbruh antisemitskih političnih gibanj od konca sedemdesetih let dalje.⁶ Maja 1882 je Slovenski narod zapisal, "da je po vsem svetu kakor na dano povelje, počelo antisemitsko gibanje, povsod se proti židom govori in snuje v zborih, listih in brošurah in lahko bi se reklo, da je značaj našega časa baš v tem vprašanju izražen, da je to znamenje časa."⁷ V časopisih se pisanje o protijudovskih gibanjih in idejah pojavlja predvsem v člankih, ki obravnavajo socialno problematiko. Pri tem je antisemitizem o katerem je Josip Apih zapisal, da je "ravno tako star, kakor semitizem židovske vrste,"⁸ tudi v slovenski zavesti obravnavanega obdobja vse bolj presegal okvire boja proti nepravilnim socialnim razmeram. Josip Apih je v isti razpravi tudi zapisal nekakšen nasvet, da naj "naš antisemitizem" ne bo "agitatoričen", naj predvsem vzpodbuja opazovanje "nezdavih razmer pri mnogih sosednih narodih" in vzgaja "one kreposti in zmožnosti, po katerih bode narodu mogoče kolikor toliko doseči neodvisnost na duševnem in gmotnem polju in tem potom dosežemo tako stališče, da nam ne bode treba pomoči iskati pri tujih življih najmanj pri Židih."⁹ V članku "Židovstvo politika in Slovani", ki je izšel junija 1894 v Slovanskem svetu beremo, da "židovsko vprašanje pomenja za narode mnogo več, nego je v programu sedanjega antisemitizma", ki naj bi preveč poudarjal "gmotno" in socialno vprašanje.¹⁰ Zanimiva je trditev, da so "Slovani avstrijski če izvzamemo morda nekoliko mladočehov in poljsko plem-

4 "Razizam stiže u pravi čas, da nadomjesti bivšu jasnoću segregacije. Antisemitizam je postao razizmom tek onoga kobnoga dana kada zbog uspjeha emancipacije više nije bilo moguće na prvi pogled prepoznati Židova. Budući, da Židovi, zbog neukusna promiskuiteta, više nisu posjedovali distinktivna obilježja, drugi su im pripisali različit mentalitet; znanost je dobila zadaću, da obavi ono što nije bilo u moći pogleda: da jamči stranost protivnika, da obilježi izraelsku naciju zatvorivši je u židovsku stvarnost." Alain Finkelkraut, *Imaginarni Židov*, Zagreb 1993, str. 75.

5 O sprejemu zakonodaje, protijudovstvom in z njim povezanim odporom do judovskega priseljevanja na Slovenskem glej: Marko Štepec, *Strah pred židovskim naseljevanjem*, *Prispevki za novejšo zgodovino*, Ljubljana 1994, št. 2, str. 149–162.

Vlado Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, Ljubljana 1992.

6 Jacob Katz, *From prejudice to destruction, Antisemitism 1700-1933*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1980.

7 Slovenski narod, št. 101, 3. 5. 1882.

8 Josip Apih, *Židovstvo*, *Letopis slovenske matice*, Ljubljana 1886, str. 1.

9 Josip Apih, *Židovstvo*, *Letopis slovenske matice*, Ljubljana 1886, str. 6.

10 Slovanski svet, št. 11, 10. 6. 1894.

stvo, vsi ali očitno ali pa vsaj po duhu dejanski antisemiti." Po mnenju pisca bi antisemitizem morali imenovati pravzaprav Antihebrejizem ali Antijudaizem, ker med Semiti naj bi po slabih lastnostih posebej izstopali Židje. In antisemitizem nastopa proti njim, ne pa proti Asircem, Arabcem, Kaldejcem in drugim semitskim plemenom.¹¹ V navedenem štirinajstdnevniku je prisoten vpliv različnih rasnih teorij. Novembra 1888 je Slovanski svet objavil zapis o Židih in visokih šolah v Avstriji v katerem poleg trditev o "množenju in bogatenju Židov", njihovem vplivu in prevelikem številu med študenti in učitelji, spregovori tudi o lastnostih, ki jih pripiše Judom, "Židom" oziroma semitskemu rodu: "Opominjamo samo, da celo pisava, slog torej tudi ustni govor židovski razkriva neko občno drobljenje in razkosavanje stavkov ter kaže celo po tej zunanji obliki neokusnost, neestetičnost v primeri s stavki in govorom narodov ariškega pasma." Jud, "naj bo še tako omikan", naj bi ne bil sposoben napisati prave znanstvene knjige, "kakršne objavljajo učenjaki ariškega plemena." Judovske knjige, po mnenju pisca, nimajo nobene globine, nobene "prave notranje celote" oziroma so "skrpane." "Povsod v vsakem poglavju so logiški skoki; namesto pravega logiškega razvrščanja mislij, zapaziš pritikline, pristavke, opomnje, ki ne spadajo k stvari. Celote sistematiške nikdar ne zaslediš; take celote ne more ustvariti židovski razum. In kakor je notranja razvrstitev nelogiška, nesistematiška, ravno taka je tudi oblika stavkov." Pisec nadaljuje, da je "ravno zaradi nedostatnosti in nesposobnosti v znanstvu, ki jo povsod razkriva židovski razum, jako škodljivo v obče, da se Žid vsiljuje v literaturo in znanstvo." Seveda po mnenju pisca tudi ni vseeno, če mladino uči Žid ali Arijec in pri tem doda, da so "Ariški narodi, toraj tudi slovanski, že dovolj dokazali, da so sami dovolj izvirni in sposobni v oboru obče vede in pojedinih znanosti. Ariški narodi so dovolj krepki v svojem razumu, da ne potrebujejo znanstvene pomoči manj sposobnega ali za vedo celo nesposobnega razuma, kakršen je židovski."¹² Urednik Fran Podgornik je svoj panslovansko obarvani, negativni odnos do Judov izoblikoval in izostril ob ruskih vzorih. Pri tem je potrebno poudariti, da rasni elementi protijudovstva niso vezani le na navedeni časnik, ki sicer prednjači s svojim radikalizmom ampak njihov odmev lahko sledimo tudi v drugem slovenskem dnevnem tisku in v stališčih slovenskih izobražencev. Konec leta 1876 je Karel Glaser pripravil zapis pod naslovom "Indoevropejci in Semiti" v katerem je "analiziral" lastnosti "semitskega rodu" in nasprotje z Indoevropejci pod vplivom "sodobnih" rasnih teorij. "Ker se sedaj odločuje najvažnejše vprašanje devetnajstega stoletja, boj mej iztočnimi Slovani in Turki, izmed katerih se prvi k indoevropskemu drugi k semitskemu plemenu prištevajo, bode zanimivo slišati sodbo, katero je o teh pokolenjih izrekel temeljiti poznavatelj staroindoevropskega jezika in slovstva, prof C. Lassen." Med glavnimi lastnostmi Semitov, avtor povzema, da se njihove "duševne moči ne razvijajo tako harmonično kakor pri Indoevropejcih", da nimajo "nagnenij k umetnosti", "njihovo mišljenje je subjektivno in samopašno", so "intolerantni in nagnjeni k fanatizmu", a v svojem "veroizpovedovanju je Semit sebičnež in oduren".¹³ Tovrstna stališča postanejo stalnica

¹¹ Slovanski svet, št. 14, 25. 7. 1890.

¹² Slovanski svet, št. 21, 10. 11. 1888, "Židje in velike šole v Avstriji".

¹³ Slovenski Narod, št. 295, 24. 12. 1876; Christian Lassen je bil skupaj z Ernestom Renanom med prvimi, ki so konceptualizirali in popularizirali rasno nasprotje med Semiti in Indoevropejci oziroma Ariji.

"razmišljanj" o Judih v obravnavanem obdobju. Medtem ko Fran Podgornik odzema Judom sposobnost znanstvenega mišljenja, je Josip Stritar prepričan, da je "semitstvu glava vse", in da je brez srca.¹⁴ Pri tem so Josipu Stritarju Judje glavni nasprotniki omike torej kulture v najširšem smislu. Tudi Janez Trdina, ko piše o "nemških romanih", govori o "judovsko mrtvaškomrzlem srcu."¹⁵ Za razliko od Josipa Jurčiča, ki v Slovenskem narodu julija 1868 piše, da imajo srce vsi Adamovi sinovi vključno z Židi.¹⁶ Slednje verjetno poudari z namenom, da opozori na siceršnjo, vsem jasno in poznano, judovsko drugačnost. Neprikrit rasizem pogosto najdemo pri opisih judovske zunanosti, v katerih se zunanji izgled, podoba, razume kot odsev notranjih lastnosti. To je čas ko se hudodelce skuša prepoznavati po izgledu, ne le v časopisnih člankih ampak tudi pred porotnimi sodišči. Fran Podgornik je v članku o "verskem in narodnostnem zakonu" v Slovanskem svetu septembra 1888 zapisal, da "vsled posebnih notranjih lastnostij proizvaja vsak narod tudi posebne zunanje znake in vidne predmete, ki odgovarjajo notranjim zmožnostim in lastnostim dotičnega naroda. Narodni jezik, šege, običaji, нравstvena in pravna čustva, raznotera umetnost in celo svojstvenost v mišljenji so taki proizvodi, ki so med raznimi narodi različni." Pisec je celo prepričan, da bi "zunanost bilo možno zatrepi po nekoliko, notranjosti pa ne": "Katera moč na svetu more zaukazati Židu, da naj se spremeni nagloma v mišljenji, čustvovanji? Noben niti leta in leta veljavni zakon na doseže kaj takega nasproti pojedincu; tem bolj onemogel bi bil vsak izjemni zakon v tem pogledu."¹⁷

Od osemdesetih let dalje je slovenska pozornost usmerjena predvsem na Dunaj, kjer postane antisemitsko gibanje pomembna in v devetdesetih letih celo vodilna politična usmeritev. Poleg sprememb, ki jih prinese počasna modernizacija in katere glavni znanilec je zakasneli prihod železnice v slovenske dežele v sredini stoletja, je za oblikovanje slovenskega antisemitizma odločilen vpliv Dunaja kot izobraževalnega in kulturnega središča monarhije, ki oblikuje duhovno podobo celotne srednje Evrope. Velik del izobraženih Slovencev na Dunaju prvič sreča tako Juda kot protijudovstvo in v skladu z njim oblikuje svojo predstavo o Judu, ki običajno presega domače z biblijsko simboliko pogojene predsodke. Pri tem velja omeniti večplasten vpliv nemškega nacionalnega gibanja in dunajski krščansko socialni antisemitizem. Pojavi se pisana paleta antisemitskih idej, ki vplivajo tudi na slovenski odnos do Judov. Tako antisemitske ideje zasledimo v političnem delovanju Sebastianna Brunnerja kot pri vplivnemu profesorju na medicinski fakulteti Theodorju Billrothu,¹⁸ ki želi omejevati vpis judovskih študentov na študij

¹⁴ "Semitstvu je glava vse. Semitstvo nima srca." Josip Stritar, Zbrano delo 7. knjiga, Pogovori 1882, Ljubljana 1956.

¹⁵ Janez Trdina, Podobe prednikov, Ljubljana 1987, 2. knjiga, str. 401 (38/123).

¹⁶ Navedeno po: Slovenski narod, št. 50, 30. 7. 1868 oziroma Josip Jurčič, Zbrano delo, 10. knj. Ljubljana 1982, str. 173.

¹⁷ Slovanski svet, št. 17, 12. 9. 1888.

¹⁸ Theodor Billroth (1829-1894) je predvsem želel omejiti vpis socialno šibkejših judovskih študentov iz Galicije in Ogrske. Kasneje je sodeloval v avstrijski zvezi proti antisemitizmu. Robert S. Wistrich, The Jews of Vienna in the Age of Franz Joseph, Oxford university Press, 1990. Njegovo zdravniško delovanje in vpliv je predstavila Zvonka Zupanič Slavec: Theodor Billroth, veliki kirurg, znanstvenik in humanist, Ob stoletnici smrti, Zgodovinski časopis, št. 2, 1996, str. 223-238. Zaradi njegovih tez, ki jih je objavil v knjigi Über das Lehren und Lernen der medi-

medicine. Sebastian Brunner, urednik časopisa Wiener Kirchenzeitung, je bil nekakšen most med tradicionalnim krščanskim antijudaizmom in sodobnim protikapitalističnim, rasno obarvanim antisemitizmom. Josip Vošnjak v svojih spominih zapiše, da "dokler nisem prišel na Dunaj, so mi židi bili neznani." Kot razlog zakaj jih ne mara, opiše izkušnjo iz časa dunajskega študija medicine.¹⁹ Podobno Josip Apih v svoji razpravi o "Židovstvu" piše, da tisti, ki "nas je rodila preprosta slovenska mati dobili smo šele na Dunaji dokaj priliko upoznavati Žide."²⁰ Slovenci sprejemajo evropske antisemitske valove, v drugi polovici 19. stoletja večinoma preko Dunaja oziroma, kot je zapisal Peter Vodopivec, Dunaj predstavlja "velika vrata, ki so gledala najprej v Avstrijo in to predvsem v nemško Avstrijo in potem v svet."²¹ Pomenljiva je misel Ota Lutharja, da je "periferija posamezne pojave (np. antisemitizem) adoptirala v njihovi hujši obliki,"²² ki pa za slovenski antisemitizem obravnavanega obdobja verjetno ne drži v celoti. Prelomnica v antisemitizmu avstrijske polovice monarhije so sedemdeseta leta oziroma gospodarska kriza 1873 leta. Med dogodki, ki tudi na Slovenskem niso neopaženi, je izključitev Judov iz študentskih organizacij med leti 1878 in 1883. Leta 1880 je ustanovljeno združenje za zaščito obrtnikov, ki ima svoje prvo srečanje na Dunaju. Iz njega nastane dve leti kasneje Oesterreichischer Reformverein, po zgledu na nemško antisemitski Reform verein pod vodstvom in vplivom Roberta Pattaija in Franza Holubke. Za predstavitev dunajskega protijudovskega vzdušja v tem obdobju in pisanja slovenskega tiska, si velja ogledati zapis v Slovanu, ki je maja 1884 v Političnem razgledu poročal o "burnih" volitvah na Dunaju, ki so "prava slika sedanjega političnega časa", med katerimi je bilo slišati protijudovske klice: "Nieder mit den Juden, Hoch Pattai, Hoch Schönerer". Ko je mimo šel nek Jud v spremstvu soproge, se množica ni omejila le na vpitje: "Haut den Juden," ampak se je "videlo, da mu je klobuk sfrčal z glave, znamenje, da se to ni mirno godilo," kot o dogodku poroča Slovan. Dalje tudi beremo, da so "nekega starega žida, res topli in se vanj zaganjali, končno so ga potisnili v neki kot, kjer so mu še bolj kosti mehčali". Pri tem poročevalec tudi doda, da se je "vse to godilo na ulici po belem dnevu in policista ni bilo nobenega, da bi skrbel za red in varstvo dotičnih oseb."²³

Zaradi vpliva na Slovence je pomemben Karl von Vogelsang in časopis Vaterland, ki v svojem pisanju nastopa proti "judovski" naravi liberalizma. Povezovanje liberalnega kapitalizma z judovstvom postane ena od stalnic slovenskega odnosa do Judov. Krščanski socialist oziroma socialc Karl von Vogelsang je neke vrste duhovni oče krščanskim socialcem iz obdobja pred papeževo encikliko Rerum novarum, tako Karlu Luegerju kot Janezu Evangelistu Kreku.

zinischen Wissenschaften an den Universitäten der deutschen Nation, je prišlo na medicinski fakulteti pred njegovo predavalnico do demonstracij in spopadov med judovskimi in nejudovskimi študenti. "Marsikateri obraz je dobil višnjevo barvno marogo in marsikateri židovski nos bil je še bolj skrivljen kot je uže po naravi", je o tem zapisal Slovenski narod, št. 287, 17. 12. 1875.

¹⁹ Josip Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, str. 44.

²⁰ Josip Apih, Židovstvo, Letopis matice slovenske, Ljubljana 1886, str. 17.

²¹ Dunaj in Slovenci, ur. Darja Mihelič, Ljubljana 1994, Peter Vodopivec, Diskusija, str. 22.

²² Oto Luthar, Capitano Riva non Piangere, Borec 1995, št. 540-541, str. 459.

²³ Slovan, št. 22, 29. 5. 1884.

V slovenski javnosti je močno prisoten "velikonemec", protislovanski skrajnejši in antisemit Georg Ritter von Schönerer, soustanovitelj Nemške nacionalne zveze, ki je iz liberalizma prešel v skrajni vsenemški nacionalizem. Glavna tarča njegovih napadov so Semiti oziroma Judje kot rasa. Pri tem zavrača vsako možnost asimilacije in pride celo v navzkrižje z nemškimi krogi na Štajerskem, ki imajo "težave" z bolj konkretnimi slovenskim oziroma slovanskim nasprotniki.²⁴ G. R. Schönerer se začne pojavljati v slovenskih časopisih kot državnozborski poslanec, z mnogimi drznimi in zato opaznimi interpelacijami, ki pri slovenskih poročevalcih vzbujajo mešane občutke. Aprila 1878 je boj za "občno" volilno pravico v državnem zboru, združil oba Judom nenaklonjena politika, sicer velika nasprotnika, G. R. Schönererja in J. Vošnjaka. Časopis Slovenec je ob tej priliki zapisal, da "pri tem nista osamljena, ampak davno že zahteva to vsa množica delavcev." Zanimivo je, da kot razlog v prid splošni volilni pravici Slovenec navaja, "da bogatin dostikrat nima srca za reveža", kar ima za posledico, da "se pri nas oderuška postava še vedno ni uredila na korist ljudstvu, ampak je še vedno, oderuhom dovoljeno jemati obresti kolikor hočejo."²⁵ Pri tem je seveda Jud sinonim za oderuha in Slovencem v vseh pogledih tujega "bogatina". V tem lahko, skupaj s porastom nacionalizmov znotraj monarhije, vidimo korenine antisemitizma. Konec leta 1878 je Slovenec v članku "Schönerer in nemški študentje" zapisal, da je "v naših očeh Schönerer še vedno bolj spoštovanja vreden mož kakor mnogi iz onih, ki ga zdaj na laž postavljajo" in, da je "vse iz drugega lesa izrezan, kot drugi ustavoverci." Seveda pa pisec poslanca Schönererja ne pozabi vprašati, "kako je to, da ravno Nemci v Avstriji niso zadovoljni."²⁶ Schönerer na čelu velikonemških, antisemitskih in protislovanskih množic s svojimi idejami, ki vnašajo radikalizem v avstrijsko politično življenje, močneje zaznamuje 80. in 90. leta. Njegova dejavnost se ne omejuje le na parlament in verbalne nastope proti Judom in "judovski politiki." Bil je glasnik antisemitskih množic, ki so želele obračunati z Judi in njihovim vplivom z neparlamentarnimi sredstvi. Tako si je v zgodovini opravičeno zaslužil mesto nekakšnega daljnega predhodnika skrajne protijudovske velikonemške politike v 20. stoletju, ki je spremenila srednjo Evropo v pogorišče in v taboriščih uničila tisti mali narod, ki je najlepše predstavljal njeno duhovno dediščino.²⁷ Marca 1888 se je zaradi nočnega vdora v uredniško hišo "N. W. Tagblatt- a" "skupaj s tovariši oboroženimi s palicami" proti njemu začel sodni postopek pred dunajskim sodiščem. Schönerer je vdrl v uredništvo, razbijal inventar, "prebutal" in se "hudoval" nad uredniki, "židovski pobalini", ker so žalili in "po krivem razglasili smrt nemškega cesarja." Dogodek in predvsem kasnejši sodni proces je zanimiv zaradi zapisov, ki skušajo analizirati razliko med slovenskim in nemškim protijudovstvom, oziroma celo zavračajo Schönererja z značilno protijudovsko obarvanimi argumenti. Marca 1888 je o Schönererjevi "izročitvi sodišču"

²⁴ Janez Cvirn, Schönerer v Mariboru (1886), Grafenauerjev zbornik, Ljubljana 1996, str. 587-591.

²⁵ Slovenec, št. 36, 2. 4. 1878.

²⁶ Slovenec, št. 143, 29. 12. 1878.

²⁷ "Judje so zame še zaradi nečesa drugega tako zelo dragoceni: zdi se, da je v njihovi usodi osredinjena usoda Srednje Evrope, da se v njej zrcali in da je v njej našla svojo simbolično podobo." Milan Kundera, tragedija Srednje Evrope, V zborniku: Srednja Evropa, Ljubljana 1991, ur. Peter Vodopivec, str. 124.

pisal Slovenski narod, da je bil to "moralichen udarec za krdelce antisemitskih poslancev, ne radi konečnega izida – nihče ni dvomil o tem, da se Schönerer izroči deželni sodniji – temveč vsled tega, ker se je enkrat pokazal v vsej svoji nepopisni oholosti." Pisec nadaljuje, da se "tudi med Slovenci nahajajo čudaki, kateri se klanjajo Schönererjevemu imenu, misleč da Bog vedi kaka državniška veličina tiči v oblastnem zastopniku Zwettlskih kmetskih občin. In vendar odbijte mu milijone podedovane po očetu, kateri si jih je pridobil baš po svojih zvezah z Rothschildom in ostane vam čisto navaden razgrajalec, za katerega bi se živ krst ne bi mogel zanimati. Protižidovsko gibanje ni narastlo do svoje današnje pomenljivosti vsled tega, ker mu je Schönerer voditelj, baš nasprotno, toliko naravne sile tiči v tem gibanju in strupena židovska diktatura, razširjajoča se na vse stroke javnega slovenskega in socialnega življenja, rodila je tako usodne posledice, da se množi število antisemitov v vseh krogih navzlic temu, da boljšega voditelja nimajo nego je poslanec Schönerer."²⁸ Maja so slovenski časopisi sporočili, da je bil obsojen na štiri mesece težke ječe z dvakratnim postom na mesec. Slovenec tudi poroča o množici pred deželnim sodiščem in ob tej priliki ugotavlja, da se "antisemiti na Dunaji čedalje bolj množe. Ali to ni čuda, ker predrznost in nesramnost židovstva res že presega vse meje."²⁹ Slovenski tisk v tem obdobju očitno ni zmogel razmišljati o protijudovskem vzdušju, zunaj uveljavljenih stereotipov.

Zaradi Schönererjevega Avstriji in Slovanom nasprotnega mnenja je najvplivnejši med avstrijskimi antisemiti postal Dr. Karl Lueger, voditelj dunajskega krščansko socialnega gibanja, ki je imelo veliko pristašev tudi med Slovenci. Slovanski svet je leta 1893 zapisal, da je "antisemitsko gibanje na Dunaju pomenljivo in važno za vso državo in to gibanje se še okrepi, ko začnejo tudi doslej potrpežljive slovanske stranke pomagati nemškemu antisemitu in poslednji dobe to pomoč, čim prej se otresejo Schönererjeve taktike, po kateri nemški nacijonanci pobijajo slovanske narodnosti ravno tako kakor Žide."³⁰ Dr. Karl Lueger je izšel iz liberalnega tabora in bil prvotno celo nekoliko zadržan do Vogelsangovega antisemitizma, ki pa ga je vse bolj ne le sprejemal, temveč je postal tudi vodilna osebnost krščansko socialnega protijudovskega Dunaja. Dunajčane, ki so ga "častili kot boga", je po besedah Josipa Vošnjaka očaral s svojim dunajskim naglasom.³¹ Povezava krščanskega socializma in antisemitizma, ki je zajela precejšen del prebivalcev prestolnice in širše v monarhiji, je močno odmevala tudi v slovenskem tisku. Slovenec je decembra 1892 zapisal, "ker Lueger in tovariši niso tako nasprotni katoliški veri in narodni enakopravnosti, kakor židovski liberalci, mora vsakega pravega Avstrijca veseliti, če dobe večji vpliv."³² O vplivu dr. Luegerja na Slovence je v svojih spominih pisal Fran Šuklje, da je "veliki ljudski tribun z Dunaja, dr. Karel Lueger v svojem srditem boju proti židovskemu kapitalizmu našel mnogo občudovalcev med slovenskimi duhovniki."³³ Pri tem med drugimi moč-

²⁸ Slovenski narod, št. 67, 22. 3. 1888.

²⁹ Slovenec, št. 105, 7. 5. 1888.

³⁰ Slovanski svet, št. 8, 25. 4. 1893.

³¹ Josip Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, str. 500.

³² Slovenec, št. 278, 5. 12. 1892.

³³ Fran Šuklje, Spomini, 2. del, Ljubljana 1926, str. 17.

nimi vplivi na slovensko duhovščino v prelomu stoletij Fran Šuklje omenja "novo krščansko socialno demokracijo" in časopis Reichpost, ki je počasi izrinjal "fevdalno konservativni", kot ga imenuje Fran Šuklje, Vaterland. Janez Evangelist Krek je v pismu Petru Bohinju zapisal, da dunajski nadškof ne podpira novega antisemitskega gibanja na Dunaju oziroma ga duhovnikom celo prepoveduje. To je Krek komentiral z besedami, da bo tudi brez njega in občinske vlade antisemitizem zmagal.³⁴ V dunajskem parlamentu so razprave zaradi političnih spopadov med nasprotniki in pristaši protijudovskih programov postale "jako burne in tudi ne posebno dostojne" in "židovsko vprašanje" je postajalo vse pomembnejše oziroma, kot je zapisal Slovenec se je vsa parlamentarna "debata naposled sukala okrog židovskega vprašanja."³⁵ Slovenski poslanci, ki dr. K. Luegerja srečujejo pri svojem delu, ga uvrščajo med najbolj simpatične in zanimive politike. Tako Janezu Evangelistu Kreku kot liberalcu Josipu Vošnjaku, ki je v svojih spominih zapisal, da mu je bil med vsemi nemškimi poslanci v državnem zboru najsimpatičnejši. Karl Lueger je v svojih govorih, ki imajo močan odmev in vpliv tudi na Slovenskem, bičal korupcijo in judovski kapitalizem. Oktobra 1894 je ob Luegerjevem 50. rojstnem dnevu Slovanski svet zapisal: "Antisemitske stranke na Dunaju in po vsem Nižjem avstrijskem so tekmovalle, da bi temu neustrašnemu borilcu čestitale na dosedanjih velikih uspehih, katere je s svojo odločnostjo dosegel uže sedaj na Dunaju in drugod proti nemško liberalni stranki in z njo združenemu židovstvu. Dasi je dr. Lueger strogo nemškega mišljenja, kaže se vendar pravičen tudi drugim narodnostim, in vsled tega mu izkazujejo simpatije tudi Slovani."³⁶ Pavliha je naglemu vzponu popularnosti dr. Luegerja posvetil šaljivi dialog, v katerem razlaga štirinajst dni odsotnemu nevednežu, kaj je novega v deželi. Novost je seveda dunajski doktor Lueger, ki je v "rajsratu marsikatero resnično povedal", in razkril mnogo skelečih ran na rakavo razjedenem telesu "bivše židovske molzne krave." Nevednežem je tudi razložil, da je dr. Lueger antisemit, "to se pravi, da je proti čifutom ali po naše, da je proti prepeličarjem."³⁷ Slovenski tisk zmago dunajskih združenih antisemitov pozdravi kljub dejstvu, da "nemški nacionalsci zaslepljeno postavljajo v jedno in isto vrsto svojih nasprotnikov tudi slovanske narode", kar po besedah Slovanskega sveta "ne more zavirati veselja". Po besedah uvodničarja v navedenem "listu" mora biti "vsem ariškim narodom in njih strankam do tega, da premagajo in odstranijo židovski vpliv, naj bode ta vpliv odkrit ali prikrit kjer koli."³⁸ Zanj je boj nemških antisemitskih strank proti židovskemu vplivu, boj za "obča človeška in državljanska prava in za napredek v takem smislu, kakoršen odgovarja sposobnosti in dostojnosti ariških narodov." To najlepše ilustrira razliko med Nemci kot enakovrednimi nasprotniki in Židi kot metaforo vsega negativnega. Po mnenju uvodničarja so Slovani dovolj močni, da se spoprimejo z nemškim, ariškim – enakovrednim nasprotnikom. Odstranitev židovstva in njihove "zvižčnosti" je v skupnem interesu: "Nemške nacionalsne stranke so odkrite in se

³⁴ Janez Evangelist Krek, Izbrani spisi 1. zvezek, Mlada leta (1865-1892), Ljubljana 1923, str. 81.

³⁵ Slovenec, št. 218, 24. 9. 1892.

³⁶ Slovanski svet, št. 20, 25. 10. 1894.

³⁷ Pavliha, št. 4, 29. 2. 1892.

³⁸ Slovanski svet, št. 14, 6. 4. 1895.

tu in tam zagrešajo do brutalnosti nasproti Slovanom, ali mi menimo, da tudi Slovani so še vedno v taki koži da se bore rajši z očitnim, nego pa zavrtnim vragom."³⁹ V času Luegerjevega županovanja v obdobju pred 1. svetovno vojno oblikuje svoj odnos do sveta tudi Adolf Hitler,⁴⁰ ki se kasneje pritožuje nad neznanstvenostjo dunajskega antisemitizma.

Slovinci so bili precej dobro obveščeni tudi o preganjanjih in izgredih proti Judom v različnih evropskih državah. Zapise večinoma povzemajo po tujih časopisih z dodanimi lastnimi komentarji in interpretacijami. Pri tem velja poudariti, da so časopisi v tem obdobju pomemben razširjevalec protijudovskih idej. V ilustracijo postopnega povečevanja zapisov v zadnji tretjini stoletja in usklajenosti z evropskim protijudovskim vzdušjem navajamo nekaj primerov, o katerih časniki obveščajo slovenske bralce. Augusta 1863 je časopis *Naprej* poročal o "rvanju in hrupu med kristjani in Židi" iz Moravske.⁴¹ V letih 1867/68 in kasneje v sedemdesetih, so v tisk prišle novice o preganjanju Judov v Romuniji, za katere časopisi niso pokazali pretiranega zanimanja oziroma so celo prepričani, da so nekateri politiki preveč zaskrbljeni za njihovo usodo. *Slovenec* novembra 1874 v polemiki s tujimi liberalnimi listi piše, da se "vsakdo še spominja, kak hrup so bili liberalni časniki po celi Evropi zagnali, ko so bili nekterim rumunskim Judom poškodovali hišno orodje v žganjarnicah."⁴² O prevelikem hrupu v "judovskem" tisku, piše tudi Slovenski narod ob preganjanju bolgarskih Judov.⁴³ Leta 1870 se poroča o izgredih iz Poljske, a se dogodkom ne posveča prav velike pozornosti razen običajnega komentarja, da so "dunajski časniki polni nevolje zaradi tega, kadar se krščanom in narodnjakom kje zgodi enaka krivica, takrat se ti listi veselo smejo in vselej vedo, da so bili krivci sami napadeni krivi."⁴⁴ Poročila iz Varšave in drugih poljskih mest se pojavljajo preko celotne obravnavane dobe. Slovenski narod pozdravi Srbske ukrepe proti Judom v letu 1872, ki jih je sprejela srbska narodna skupščina in po katerih "judje v Srbiji zunaj Belgrada ne smejo trgovati in stanovati". Slovenski narod piše, da je to "za današnje razmere mlade Srbije moder zakon" in dodaja, da "kdor vidi, kaj so židovski oderuhi v Rumuniji storili, ne bo tega zakona grajal."⁴⁵ V času protiturških uporov na Balkanu, ki jim slovenska javnost nakloni precejšnjo pozornost, se v slovenski predstavi povežeta Jud in musliman kot tradicionalna nasprotnika krščanstva in Slovencev oziroma Slovanov. Judje kot zavezniki Islama, se v slovenskem tisku konkretno pojavljajo kot dobavitelji različnega blaga ali pomembneje, z vplivom na oblikovanje proturške politike posameznih evropskih držav.

³⁹ Slovenski svet, št. 14, 6. 4. 1895.

⁴⁰ Ivar Oxaal, *The Jews of young Hitler's Vienna: Historical and sociological aspects*; v zborniku: *Jews, Antisemitism and Culture in Vienna*, ed. by Ivar Oxaal, Michael Pollak and Gerhard Botz, Routledge 1987. "Vsega kar je Hitler znal, se je naučil v Avstriji – nacionalizma od Schönererja, sovraštva do Judov in obračanja k 'malemu možu' od Luegerja." A. J. P. Taylor, *Habsburška monarhija 1809-1918*, Ljubljana 1965, str. 296.

⁴¹ *Naprej*, št. 62, 4. 8. 1863.

⁴² *Slovenec* št. 133, 10. 11. 1874.

⁴³ Slovenski narod, št. 255, 8. 11. 1875.

⁴⁴ Slovenski narod, št. 81, 14. 7. 1870.

⁴⁵ Slovenski narod, št. 127, 2. 11. 1870.

Slovenski tisk posebej pozorno spremlja dogodke v Nemčiji. Za spremembo protijudovstva v rasni antisemitizem, je tudi v prostoru Avstroogrške vsaj deloma odločilni nemški oziroma kar berlinski vpliv. Poročila iz Berlina pričajo o stopnjevanju protijidovskih strasti oziroma kot piše Slovenski narod: "ščuvanje zoper jude traje vedno dalje. Judovsko vprašanje je na Nemškem ostro, nevarno postalo. Vladno časopisje to judovsko preganjanje še podpira."⁴⁶ Nemški prostor v 19. stoletju doživi nagel gospodarski razvoj v smeri industrializacije in liberalnega kapitalizma z vsemi negativnimi posledicami za srednji sloj in tradicionalne strukture. Sodoben nemški antisemitizem se prične z nemiri, v svojem bistvu kmečkih in protikapitalističnih množic leta 1819, idejno podprtih s starokrščansko protijidovsko retoriko. Diskusija o takoimenovanem judovskem vprašanju je skušala odgovarjati na različne sodobne probleme nemškega prostora. Pri tem velja omeniti Bruna Bauerja⁴⁷ in odgovor Karla Marxa, ki je v svojem tekstu o judovskem vprašanju, razumel judovstvo kot lastnost in sinonim za tržno ekonomijo.⁴⁸ Nemška liberalna vlada sprejme po združitvi leta 1870 zakonodajo, s katero se udejani enakopravnost Judov po vzoru Prusije. V Nemčiji močno vplivajo rasne teorije francoskega grofa C. Gobineau-ja, ki je iz jezikovnih razlik med indoevropskimi in ostalimi narodi, povzel nekatere rasne zaključke kot je nasprotje med arijsko in nearijsko raso kot temeljnimi dejavnikom razlikovanja. Od konca 70. let smo priča povečanemu politično organiziranemu antisemitizmu, ki se povezuje z dejavnostjo Wilhelma Marr-a. Njegov protijudovski pamflet, ki februarja 1879 izide pod naslovom "Zmaga judaizma nad germanizmom", postane velika uspešnica.⁴⁹ Kot nekakšna predhodnica antisemitskih organizacij se pojavi zveza oziroma društvo za zaščito obrtnikov in trgovcev. Leta 1882 je potekal v Dresdnu prvi mednarodni antisemitski kongres, ki postane tradicionalen. Na njem ustanovijo Alliance Anti Juive Universelle kot odgovor na obstoječo L'Alliance Israelite

⁴⁶ Slovenski narod, št. 280, 5. 12. 1880.

⁴⁷ Bruno Bauer, Die Judenfrage, Brunswick 1843.

⁴⁸ Karl Marx, Zur Judenfrage, 1844: "Ne iščimo Židove skrivnosti v njegovi religiji, marveč poiščimo skrivnost religije v dejanskem Židu! Kaj je posvetni temelj židovstva? Praktična potreba, sebičnost. Kaj je Židov posvetni kult? Mešetarjenje. Kaj je njegov posvetni bog? Denar. No prav! Emancipacija od mešetarjenja in denarja torej od praktičnega realnega židovstva, bi bila samoemancipacija našega časa." Karl Marx, Prispevek k židovskemu vprašanju; K. Marx, F. Engels, Izbrana dela v petih zvezkih, 1. zvezek, Ljubljana 1979, str. 183 Židova družbena emancipacija je emancipacija družbe od židovstva. (prav tam str. 188) Pri tem je Slovencem vse do zaključka obravnavanega obdobja veljal Karl Marx predvsem za tipičnega judovskega intelektualca na čelu delavskega gibanja. Torej ima vlogo "judovskih zapeljivcev", ki jo je np. J. E. Krek pod psevdonimom Ivan Sovran popisal v svoji povesti Iz novega sveta. J. E. Krek je v svoji razpravi Socializem Marxovo judovsko poreklo posebej izpostavil: "Oče advokat je bil židovskega rodu. l. 1824. se je pa dal iz sebičnih namenov z vso svojo rodbino krstiti. A židovski duh je preveval vso rodbino tudi poslej. Saj se je bahala s tem, da so bili očetovi pradedje do 16. veka nazaj sami rabinci. Mati je izvirala iz holandskega židovskega rodu. Verskega mišljenja in življenja ni bilo pri Marxovih." ... "A kakor smo že rekli: židovskega duha se je pa nasrkal Marx pri svojih domačih. Ko je v kasnejši dobi, okrog l. 1870, njegov dotedanji prijatelj ruski nihilist Bakunin v neki brošurici napadel žide, se je zato sprl z njim in to je bil glavni povod, da je razpadla internacionala – prva mednarodna socialno demokratska organizacija." ... "priča nam, da je Marx vse svoje življenje – dasi ateist – ostal židovskega mišljenja." Janez Evangelist Krek, Socializem, Ljubljana 1923, str. 238.

⁴⁹ Wilhelm Marr, Der Sieg des Judenthums über das Germanenthum, Bern 1879.

Universelle.⁵⁰ Kot ukrep proti Judom svetujejo ne-kupovanje pri Judih, kar vpliva tudi na Slovence, saj se podobni nasveti v tem obdobju pojavijo tudi v slovenskih časopisih kot nekakšna protijudovska izpeljanka gesla "svoji k svojim". V slovenski javnosti je prav tako odmeven antisemitski kongres leta 1883 v Chemnitzu, s takrat aktualno polemiko med pristaši verskega in rasnega antisemitizma in leta 1886 v Kasslu. Poleg Wilhelma Marra velja omeniti še Adolfa Stöckerja,⁵¹ pisca v Preussische Jahrbücher, ki postane centralna osebnost berlinske antisemitske javnosti. Z njegovim "odgovorom modernemu judaizmu" in z ustanovitvijo protijudovskih zvez kot sta Antijudischer Verein in Antisemitenliga, lahko začnemo govoriti o organiziranem antisemitskem gibanju, ki ima kot cilj odstranitev judovske emancipacije ali vsaj "nevtraliziranje" socialnih in drugih škodljivih posledic za "Nemce". Njihovi prvi rezultati so peticija Bismarcku o nujnih ukrepih za omejitev judovskega vpliva in izključitev judovskih študentov iz študentskih organizacij in društev. Celo v framasonskih ložah, ki se v javnem mnenju običajno povezujejo z judovstvom, začno od 70. let dalje odklanjati Jude.⁵² Teorije grofa Gobineauja, ki so bile tako kot njen avtor, že rahlo pozabljene, so postale v Nemčiji po letu 1890 izjemno popularne. V nemškem antisemitskem mozaiku, ki ga sestavlja vrsta avtorjev, velja omeniti ekonomista in filozofa Eugena Dühringa,⁵³ ki je v začetku 80. let napisal knjigo "Judovsko vprašanje kot vprašanje rase, morale in kulture s svetovnim zgodovinskim odgovorom". Jacob Katz, ki njegovemu delu "kljub norosti" priznava določeno metodo,⁵⁴ imenuje njegovo protijudovstvo antikrščanski antisemitizem, v katerem je že prisotna želja po eliminaciji osovražene rase v smislu obrambe človeštva. Paleta različnih antisemitskih idej vključuje tako misli zgodovinarja Heinricha Treitschkeja do Wernerja Sombarta, ki je leta 1911 izdal razpravo o vlogi Judov v gospodarskem življenju.⁵⁵ Zanimiva je njegova polemika z Maxom Webrom, da ne protestantizem, ampak judaizem predstavlja duh kapitalizma. Odmeven prispevek v antisemitski dediščini je zapustil Richard Wagner s svojim razmišljanjem o škodljivi vlogi Judov v umetnosti in rasna razmišljanja njegovega britanskega zeta Houstona Stewarta Chamberlaina,⁵⁶ ki ga velja omeniti v tem kontekstu. Neposredni vpliv navedenih avtorjev na slovensko javnost je vejetno precej obrobno kljub temu, da so slovenski časopisi o protijudovskem vzdušju v Nemčiji sicer precej dobro obveščeni in pišejo ali bolje povzemajo novice tudi o manj pomembnih dogodkih.

V letu 1891 so slovenski časopisi poročali o velikih izgredih proti Judom v Grčiji, ki so se začeli na otoku Krfu in se razširili tudi drugod po Grčiji. Množica je

⁵⁰ L'Alliance Israelite Universelle ustanovi Adolph Cremieux leta 1860 z osnovnim namenom obrambe civilnih pravic judovskega prebivalstva. Simon Dubnow, *Precis d histoire juive*, 1992, str. 258.

⁵¹ Adolf Stöcker, *Das moderne Judenthum in Deutschland, Besonders in Berlin, Zwei reden in der Christlich-sozialen Arbeiterpartei*, Berlin 1880.

⁵² Jacob Katz, *From prejudice to destruction, Antisemitism 1700-1933*, Harvard University Press 1980, str. 270.

⁵³ Eugen Dühring, *Die Judenfrage als Rassen - Sitten - und Culturfrage*, Leipzig 1881.

⁵⁴ "If these were madness, it still had method." Jacob Katz, *From prejudice to destruction, Antisemitism 1700-1933*, Harvard University Press 1980, str. 266.

⁵⁵ Werner Sombart, *Die Juden und das Wirtschaftsleben*.

⁵⁶ Houston Stewart Chamberlain, *The foundation of the nineteenth century*, 1899.

napadla judovsko predmestje in vojaki so "moral streljati mej množico in so bile tri osebe ubite." Slovenski narod tudi dodaja, da je "drhal oplenila več židovskih hiš." S tem se nemiri na Krfu še niso končali. Med ljudmi se je razširila vest o umoru krščanskega dekleta, ki naj bi jo Judje ubili v obredne namene. Rezultat množičnih nemirov so bile zaprte sinagoge, judovske trgovine in bilo je več poskusov požiga obkoljenega judovskega predmestja, v katerem je izbruhnila lakota. Ob tem je Slovenski narod zapisal, "da se to godi prav pod nosom evropskih držav, ne zdi se nekaterim prav nič čudno, ki sicer vedo toliko grozovitega pripovedovati o preganjanju židov v Rusiji."⁵⁷

Zanimivi so komentarji o protijudovskem vzdušju v Angliji, ki ga slovenski tisk intenzivneje zazna v 90. letih. Britanska politika je v slovenski zavesti prisotna kot "judovska politika". Njeni nosilci kot je Disraeli Beaconsfield, pa tipični "judovski politiki". Leta 1893 v članku "Židovsko rovanje v Angliji" beremo o porastu antisemitizma na otoku, kjer kot piše Slovenec, "prej ni bilo protisemitizma." Po mnenju pisca so "židje sami pripomogli, da se tudi v Angliji začne sovraštvo proti Židom." Povod naj bi bila peticija s prošnjo rabina in nekaterih "drugih oseb, največ židov" londonski šolski upravi, naj se verouk ne uči na verski, temveč nevtralni način. Polemika, o vlogi cerkve v šoli je bila Slovencem iz domačih razmer dobro poznana: Peticija "londonskih židov," kot jo imenuje Slovenec, je med krščanskim prebivalstvom vzbudila veliko nevoljo, kar je Slovenec komentiral z besedami, da se je "krščansko prebivalstvo londonsko pravočasno oglasilo in ni čakalo, da bi se uresničile židovske nakane, kakor na Dunaju, kjer se je že bil križ odstranil iz šole."⁵⁸ Teden kasneje je isti časopis pisal, da časopis Chronicle "po vsem diši po protisemitizmu" in da je Angležem splahnelo navdušenje nad Židi. Pisec ugotavlja, da tudi Angleži, ki so "bili le tako dolgo navdušeni za žide, dokler jih niso imeli, sedaj spoznavajo nevarnost preteče od židovstva."⁵⁹ Slovenski časopisi poročajo tudi o izgrelih v različnih zunaj evropskih krajih.

Evropsko protijudovstvo se širi preko narodnih in državnih meja ob posameznih "dogodkih" ali "kristalizacijskih točkah", ki sproščajo "izbruhe imaginarija" oziroma povzročijo, da pridejo na plan različni predsodki. Andre Chastel, pri katerem smo si sposodili terminologijo, je v knjigi o opustošenju Rima leta 1527 zgodovino primerjal z geologijo: "Globoke plasti in konfiguracije se ne prikažejo zlahka. Pa je vendarle preučevanje potresov in premikov najtrdnjše sredstvo, ki ga imamo na voljo pri spoznavanju notranjosti naše oble, skozi katero se širijo".⁶⁰ Eden prvih v vrsti "dogodkov", v obravnavanem obdobju druge polovice 19. stoletja, ki v Evropi izpostavi Jude kot krivce in protijudovska, antisemitska čustva ponese preko nacionalnih meja in tudi na Slovenskem v Judu personificira spremembe, ki jih prinaša modernizacija, so gospodarske razmere v sedemdesetih letih 19. stoletja in gospodarska

⁵⁷ Slovenski narod, št. 103, 8. 5. 1891; št. 106, 12. 5. 1891; št. 107, 13. 5. 1891; št. 110, 16. 5. 1891; št. 111, 19. 5. 1891.

⁵⁸ Slovenec, št. 104, 6. 5. 1893.

⁵⁹ Slovenec, št. 107, 10. 5. 1893.

⁶⁰ Andre Chastel, *Il Saco di Roma, 1527; Od prvega manierizma do protireformacije*, Ljubljana 1994, str. 14-15 "Okoliščine, kakršne so bile leta 1527, dosledno podrejajo posameznika "kolektivni psihologiji"; zaradi izjemnih razmer je pred nami ta skupek refleksov, predsodkov, mentalnih pregrad, tolažilnih utvar, ki jih danes bolj ali manj iznajdljivo povezujemo z izrazom mentaliteta."

kriza leta 1873. Kriza je odprla vprašanja gospodarskega razvoja in frustracije, ki jih je prinesla so bile plodna tla za poenostavljeno iskanje krivca zanj. Gospodarsko krizo in borzni zlom 1873 leta so sodobniki razumeli kot zlom iluzije liberalnega napredka ki je bila grajena na trhlih temeljih "židovske" morale. Judje, že stoletja povezani s posojanjem denarja in jemanjem obresti torej z grehom, ki posega v božjo pravico razpolaganja s časom,⁶¹ so bili nekakšna pesonifikacija kapitalizma oziroma njegovih manj svetlih strani in kot taki primerna tarča različnih populizmov. S krizo naj bi propadla iluzija materialističnega, s sleparijami zgrajenega sveta oziroma se je porušila "papirnata stavba dunajskega 'švindelnja'", kot je zapisal Fran Šuklje v svojih spominih.⁶² Poleg velike dunajske razstave obrtnih in umetnostnih proizvodov je kriza svetu predstavila razstavo, iz katere odseva "velika bolezen našega materijalističnega stoletja, v katerem je borza postala bog, denar predmet kulture in težnja po hitrem obogatitju splošna manira."⁶³ Tovrstno razumevanje vzrokov krize ni neka slovenska posebnost. Otto Glagau je objavil serijo člankov o "švindlu" in sleparijah na borzi v tedniku "Gartenlaube". Njegovo pisanje je dajalo vtis, da je za vso korupcijo na borzi in za vsemi vzroki krize stojijo Judje. Otto Glagau razkriva "skrivno vlogo", ki ki naj bi jo v skladu z nekakšno "teorijo zarote", igrali Judje v bankah in finančnih ustanovah. V enem svojih zapisov pravi, da "nič več ne moremo tolerirati Judov, da povsod rinejo v ospredje, da dobijo povsod vodilno vlogo in vodstvo v svoje roke. Judje po njegovem "stalno odrivajo kristjane in postajajo dominantni nad nami, pri tem pa izredno negativno vplivajo na svojo okolico in njen razvoj". Celotna svetovna zgodovina naj bi tako po njegovem ne poznala "nobenega drugega primera tako brezdomovinskega, fizično in psihično degeneriranega ljudstva, ki z vsiljivostjo, nepoštenostjo in sleparijami vlada svetu."⁶⁴

Svoje razumevanje logike "delovanja krize", borze in njenega zloma so časopisi posredno najlepše razkrivali v zapisih ob posameznih aferah, od katerih je v tisku posebej odmevna takoimenovana afera Offenheim, ki je razkrivala nepravilnosti in domnevne goljufije v zvezi s črnoviško železnico. Tu velja omeniti, da je vpletenost Rothschildovega kapitala v železnico Dunaj – Trst pri sodobnikih utrjevala prepričanje o judovski naravi kapitalizma in odpirala vrata tistemu antikapitalističnemu, protimesščanskemu vzdušju, ki ga tako François Furet, kot Umberto Eco in Slavoj Žižek opisujejo kot predhodnika korporativističnih, "kolektivnih iluzij".⁶⁵ Ko je Slovenski narod objavil vest, da je bil sleparij osumljeni Offenheim spoznan za "nekrivega" in oproščen ter da je odvetnik obrambe Jud, se afera šele začne.

⁶¹ "Med najpomembnejšimi pregrehami, ki jih zamerijo trgovcem, je očitek, da njihov dobiček zahteva hipoteko na čas, ta pa pripada le Bogu. To denimo, v 14. stoletju piše o spornem vprašanju neki generalni lektor frančiškanskega reda: "Vprašanje: ali si lahko dajo trgovci za isto trgovsko zadevo več plačati od tistega, ki jih poravna takoj? Argumentiran odgovor je : ne, kajti tako bi prodajali čas in zagrešili oderuštvo, ker bi prodajali nekaj, kar jim ne pripada." "Oderuh dela zoper univerzalni naravni zakon, saj prodaja čas, ki pripada vsem kreaturum." navedeno po: Jacques Le Goff, Za drugačen srednji vek, SH, Ljubljana 1985, str. 53-54.

⁶² Fran Šuklje, Moji spomini, Ljubljana 1926, str. 76-77.

⁶³ Slovenski narod, št. 119, 25. 5. 1873.

⁶⁴ Otto Glagau, Der Börsen und Gründungsschwindel in Berlin, Berlin 1876.

⁶⁵ François Furet, Minule iluzije, Esej o komunistični ideji 20. stoletja, Ljubljana 1998; Umberto Eco, Prafašizem, Razgledi, 2. avgust 1995, str. 15-18; Slavoj Žižek, Jezik, ideologija, Slovenci, Ljubljana 1987, poglavje Krekovstvo, str. 9-59.

Pokazala se je "resnica" o "palačah in gnili vsebini", ki je bila vsem "povsem jasna", in Offenheim je postal "izvrsten zastopnik judovstva, ki na Dunaji nij majhnega vpliva". Pri tem je posebej zanimivo, da časopisi vedo, da Offenheim ni Jud po rodu, je pa jud po svojih načelih in lastnostih", ki zagovarja "principe modernega t.j. židovskega pridobivanja bogastva". Sodno razpravo, ki je trajala dober mesec je spremljala pred sodiščem in v središču Dunaja, velika množica ljudi, ki je rezultate sprejela z "burnim veseljem". "Beseda nekriv se je z brzojavno hitrostjo širila po našem velikem mestu" je pisal dopisnik z Dunaja in iz veselja so se prelivale solze in se poljubljali Judje, "le delavska žuljava pest se je krčevito jezno stiskala." Časopisi so bili prepričani, da so zadovoljni z izidom razprave bili le "judovski bogatini", in rzsodba je dobršnemu delu javnosti pomenila zmago bogastva nasproti pravicam in koristim poštenega dela. Afera Offenheim ni bila edina tovrstna afeta, ki je svoje korenine vlekla iz dunajske krize 1873 leta in je vzpodbudila antisemitske zapise

Pomembna afeta, ki je odmevala v celotnem evropskem prostoru s posebej poudarjeno "judovsko vpletenostjo", ki so jo oznanjali antisemitski pisci v časopisih širom Evrope, je t.i. "panamska afeta" v zvezi z gradnjo panamskega prekopa v devetdesetih letih. Časopisi so ob panamski aferi pisali, da je "spravila francoske republikance, posebno jude v veliko zadrego."⁶⁶ V času afere so časopisi povzemali mnenja različnih tujih, tudi francoskih antisemitskih časopisov. Oba vodilna slovenska časopisa sta objavila več zapisov, ki so skušali z različnih strani osvetliti afero, poudariti judovsko vpletenost in njihovo škodljivost za javno življenje. Pri tem sta sprejemala ocene, da je afeta dokaz škodljivosti judovskega vpliva, njegove moči in prevlade v politično finančnem svetu, ki posredno krepil različne prevratne ideje. S tujega tiska prevzeti članki so bili slovenskim razmeram in potrebam idejnega boja primerno prirejeni. Ko je Slovenski narod zapisal, da je Vatikan zaradi panamske afere izgubil precejšnjo vsoto denarja,⁶⁷ je Slovenec njegovo pisanje – "zlodejstvo Narodovo" – zanikal in proglasil vest za neresnično. Izmislila si jo naj bi "loža in židovstvo" in prva objavila N. Fr. Presse, "da bi se pri tem tudi cerkvi dala brca."⁶⁸ Osnovni vzrok za panamsko afero, ki naj bi bila le zunanji izraz določenega stanja v katerem se nahaja svet, naj bi bila želja po bogatenju, odvrnitev družbe od Boga" in s tem povezana "nevera, nenravnost in uživanje." Tako je pisec strnil svoje misli v enem od zapisov, ki mu je bila panamska afeta le povod za razmislek o sodobnem svetu.⁶⁹

Panamska afeta je bila vezana na dogajanja Franciji. Francoski vpliv, ki sicer prihaja k Slovencem preko nemškega prostora, je za oblikovanje protijudovstva v obravnavanem obdobju v celotni Evropi precej pomemben. Pri tem seveda velja dodati, da je v očeh javnega mnenja Francija predvsem dežela "prekucije" in kot taka prej kot ne "judovska tvorba". Tudi v sami Franciji se zelo zgodaj povezuje Jude z revolucijo in francoski antisemiti pogosto simpatizirajo z monarhičnimi protirevolucionarnimi silami. Pod vladavino Napoleona v začetku stoletja je ob-

⁶⁶ Slovenec, št. 287, 16. 12. 1892.

⁶⁷ Slovenski narod, št. 288, 17. 12. 1892.

⁶⁸ Slovenec, št. 290, 20. 12. 1892.

⁶⁹ Slovenec, št. 288, 17. 12. 1892.

stajalo nekakšno judovsko posvetovalno telo z nalogo, da bi se pospešila asimilacija in odpravilo versko pogojeno sovraštvo. Kasneje protijudovski pisci v tem vidijo dokaz za obstoj judovske "zarote", ki drži vse niti v rokah. Dejstvo, da postane del asimilirane judovske skupnosti predvsem v mestih gospodarsko in finančno vpliven, je vir antisemitizma, iz katerega črpajo antisemitsko usmerjeni socialisti in anarhisti, kot so na primer Blanquisti oziroma posamezniki kot sta Pierre Joseph Proudhon in Charles Fourier. Alphonse de Toussenel,⁷⁰ ki ga imenujejo "Balzac narave", razmišlja o Judih kot nenaravnih nosilcih industrializacije in uničevalcih narave.⁷¹ Podobne ideje povezane z razmišljanji o Judih kot nesposobnih za poljedelstvo in fizična dela, zasledimo tudi pri Slovencih preko celotnega obravnavanega obdobja in tudi kasneje. Antisemitske ideje se torej pojavljajo na obeh političnih polih. V Franciji kjer je bila emancipacija Judov kot pridobitev francoske revolucije že precej samoumevno družbeno dejstvo, je mnogim sodobnikom pojav antisemitizma kot organiziranega gibanja v zadnji tretjini 19. stoletja, izgledal kot nek ostanek "starega", "minulega". A izbruhi antisemitskih strasti so šele prihajali na oder zgodovine. Pri tem velja omeniti protijudovske nemire še pred časom organiziranega antisemitskega gibanja v Alzaciji v štiridesetih letih 19. stoletja. Zelo pomembni za razvoj antisemitizma v tem obdobju so različni časopisi s protijudovsko vsebino, ki sežejo preko francoskih meja. V letih 1882-84, torej v času, ko po celotni Evropi odmeva sodni proces v zvezi s sumom obrednega umora v Tisza Eszlarju, začne izhajati časopis *L'antisemitique*. Leta 1886 je Edouard Drumont⁷² objavil knjigo "Judovska Francija", ki je postala uspešnica in ob koncu stoletja ena najbolj prodajanih knjig. Njena osnovna misel je bila, da Judje kot pripadniki manjvredne rase in privrženci nekoliko primitivne religije postajajo gospodarji sodobne Francije. Pri tem vse, kar je tuje francoski kulturi oziroma naj bi bilo tuje, proglasi za judovsko. Antisemitizem se napaja ob različnih finančnih krizah, ki pretresajo Francijo in povzroče, da sodobniki tudi med Slovenci, razmišljajo o Franciji kot deželi, ki je v stalni krizi. Poleg panamske afere velja med dogodki ki odmevajo tudi na slovenskem omeniti še bankrot banke *L'union generale* leta 1882 in Dreyfusovo afero. Leta 1892 začne Drumont izdajati časopis *La libre parol*, ki je poleg Jules Guerinovega časnika "*Antijuive*", najodmevnejši francoski protijudovsko usmerjeni časnik s pomembnim vplivom v času Dreyfusove afere. Omeniti velja v osemdesetih letih ustanovljeno francosko antisemitsko zvezo – "*La ligue Nationale antisemitique de France*" in vrsto različnih avtorjev protijudovskih pamfletov kot so Marquis de Mores, Jules Delahaye in Charles Maurras. Slednji je s člankom "Prva kri" odločilno vplival na potek Dreyfusove afere. Kot je zapisal Slavoj Žižek v svoji analizi afere, je Charles Maurras "izvršil globalno reinterpreteracijo" in celoto "postavil v novo luč. Iz podpolkovnika Henryja, ki je priznal, da je potvoril ključni dokument, bil aretiran in storil samomor, je naredil narodnega junaka, herojsko žrtev, ki mu je bila patriotska dolžnost več kot abstraktna "pravičnost", ki si – potem ko je uvidel, kako

⁷⁰ Alphonse de Toussenel, *Les juifs: rois de l'époque: histoire de la féodalité financière*, Paris 1845.

⁷¹ Alain Finkelkraut v zvezi s tem razmišlja o neke vrsti "antisemitski preteklosti ekologije" oziroma o antisemitizmu ekologov. Okrogla miza z Alainom Finkelkrautom, *Časopis za kritiko znanosti*, št. 142-143, 1991, str. 106-107.

⁷² Edouard Drumont, *La France Juive, Essai d'histoire contemporaine*, Paris 1886.

bogati židovski "Sindikata izdaje" izkorišča drobno formalno pravno napako za to, da bi oblatil in zamajal temelje francoskega življenja, da bi zlomil gotovost in moč Armade, braniteljice domovine – ni pomišljal storiti neznatnega "faux patriotique", da bi zaustavil pot v prepad. Njegov samomor priča o tem, kako je gnili judovski duh prodrli celo v armadne vrhove. Namesto, da bi ga armada podprla, se mu je v odločilnem trenutku odpovedala, in tako je Henry padel kot "prva žrtev" mračne zarote, ki hoče od znotraj spodjesti moč Francije." S tem se je v trenutku "spremenila celotna perspektiva. Namesto zmehde in radikalnega poraza je prevladal nov smisel in "patriotska enotnost". Slavoj Žižek to "čudežno transformacijo," s katero se "poraz sprevrne v zmago," navaja kot zgled vloge, ki jo ima znotraj Lacanovske psihoanalize takoimenovana "točka prešitja". Pri tem je celotna Dreyfusova afera neke vrste "točka prešitja", nakopičenih družbenih problemov fin de sieclovske Francije, ki je "neposredno ali posredno sprožila celo vrsto premikov", ki tudi kasneje opredeljujejo politično dogajanje vključno z antisemitizmom, kar je za obravnavano temo posebej pomembno.⁷³ Dreyfusova afera razdeli Francijo na dva dela in povzroči antisemitski odmev v celotni Evropi.⁷⁴ Slovenski tisk je poročila prilagodil zaostrenim ideološkim spopadom med prevladujočima strujama slovenske politike. Tako je Slovenski narod, kot navaja Peter Vodopivec, o aferi poročal "kot o klerikalno-liberalnem spopadu in se kljub siceršnji neprikriti antisemitski usmerjenosti postavil na Zolajevo stran".⁷⁵ Na Slovenskem ideja o Judu izdajalcu, in Judih kot nesposobnih in nezanesljivih za vojaško službo, sicer ne pomeni nič novega. Saj naj bi bila nesposobnost za vojaško službo, po mnenju Josipa Apiha plemenska posebnost Židov.⁷⁶ O "sramotnem" odnosu Judov do vojaške službe, je že oktobra 1872 poročal Slovenski narod v zvezi z gališkimi Židi, da "so veliki neprijatelji vojaške službe, ki nij košer," in zato naj bi si Judje iskali različne tudi nepošteno načine oziroma "nečista sredstva", da bi dosegli oprostitev od služenja v vojski.⁷⁷ Decembra 1875 je poslanec Josip Vošnjak o tej problematiki spregovoril v državnem zboru: "Vendar je to čudno! Če se kje v Aziji ali morda na drugej koncu sveta kacemu pripadniku judovske vere samo en las skrivi, potem nastane precej velik špektakelj v takoimenovanih liberalnih časnikih (medklic: bravo, na desnej), da potem se terja naj bi kar brž vse krščanske države v boj poslale svoje krščanske bataljone zavoljo tega juda jedinca – še enkrat rečem – krščanske bataljone, ker je znano, da se jako čestiti judovski mladeniči svojeji vojaškeji dolžnosti, če le mogoče odtegujejo (medklic: bravo, na desnej). Če se pak na tisoče krščanskih Slovanov brez usmiljenja od turških druhalij posekava, če v svojeji obupnosti, da bi ušli temu bednemu stanju in svoje nago življenje rešili, v

⁷³ Slavoj Žižek, Tri predavanja, Problemi 4-5, 1983, str. 15-17.

⁷⁴ V zvezi s t. i. antisemitskimi aferami obstaja zanimiva knjiga Albert S. Lindemann, The jew accused, Three Anti-Semitic Affairs: Dreyfus, Beilis, Frank 1894-1915, Cambridge University Press 1991.

⁷⁵ Peter Vodopivec, Vloga slovenskih intelektualcev pri emancipaciji Slovencev, v zborniku: Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti, Ljubljana 1998, str. 132.

Peter Vodopivec, Devetdeset let po Dreyfusu, Sporočila tudi za naš čas, Naši razgledi, 24. junij 1988, str. 375.

⁷⁶ Josip Apih, Židovstvo, Letopis slovenske matice, Ljubljana 1886, str. 23.

⁷⁷ Slovenski narod, št. 117, 10. 10. 1872.

Avstrijo beže in sicer k svojim verskim in rodnim bratom, tedaj bi morali po želji naših turko in judoljubov avstrijski vojaki one nesrečnike zopet čez mejo nazaj zapoditi, da jih Turki razmesarijo na kolec nataknejo in odero, izvzemši deklice in žene, ako so za turški harem pripravne.”⁷⁸ O “tipičnem” judovskem izdajalcu so slovenski bralci lahko brali v podlistku iz časa Rusko turške vojne, ki ga je pod naslovom “Žid” iz ruščine prevedel V. Eržen. V njem nastopa Jud Hiršel “v dolgem sivem kaftanu, v črevljih in črnej kapici”, ki je bil “majhen, mršav, plašljiv, smrdečih las ter je neprestano mežikal s svojimi majhnimi rudečimi očmi, nosa je bil dolgega in krivega, ter je v jedno mer pokašljeval.” Kasneje se seveda izkaže za izdajalca s kopico negativnih lastnosti.⁷⁹

Josip Vošnjakovo označevanja Judov za vojaško neprimerne, je v državnem zboru nadaljeval Anton Korošec. Kot državnozborski poslanec je v svojem govoru 16. junija 1917 omenjal, da se “Židje s skrivaštvom in sicer v zaledju, izmikajo vojaški dolžnosti.” Na njegov “neutemeljen očitek” je odgovoril Benno Straucher iz Černovic in pri tem dodal: “V izredno začudenje spravlja mene in moje somišljenike, da tako pameten in resen politik ponavlja take prazne bajke. Upam, da bo gospod poslanec dr. Korošec sprevidel, kako narobe se je izrazil.”⁸⁰

Med evropskimi dogodki, ki so protijudovstvo ponesli preko meja posameznih držav, je bil v slovenski javnosti zelo odmeven atentat na ruskega carja Aleksandra II. in z njim povezani pogromi in izseljevanje Judov. V slovenskem časopisju zasledimo vrsto zapisov, ki skušajo na podlagi poročil iz Rusije analizirati vlogo Judov v celotni družbeni krizi, ki je zajela Rusijo, in katere vrh je atentat na vladarja in porast proticarističnega terorizma. Ob povečani protijudovski represiji in smrtni obsodbi “nihilista židovskega rodu”, ki je streljal na grofa Loris Melikovega, je Slovenec zapisal, da “so judi največji podporniki nihilistične zarote in Rusi so neumni, da ne spode vsih judov iz dežele. Saj njim je le na tem ležeče, da bi dobili ustavo in ravnopravnost, da bi državno oblast ravno tako v svoje roke dobili, kakor jo imejo že po drugih deželah: na Francoskem vladata juda Gambetta in Ferry, na Angleškem jud Disraeli in v Avstriji? – bolje da molčimo. Zakaj bi se še Rusija judom na klanjala? To je jedro nihilizma.”⁸¹

Preganjanje je izzvalo izseljevanje, ki je potekalo v bolj ali manj intenzivnih valovih vse do konca obravnavane dobe in posredno izzvalo povečano nestrpnost proti Judom v Evropi. Slovenec, ki je zapise povzemal po St. Peterburškem časopisju, je leta 1882 v članku, ki govori o “hudem preganjanju” Judov zapisal nekaj misli, ki so precej značilne za Slovence tega obdobja: “Da takega postopanja (takšnega preganjanja) ne more nobeden pameten odobravati, se samo po sebi ume. Judje, ki zabavljajo zoper katoliško cerkev so tedaj podobni možu, ki je vejo sekal, na kateri je stal. Ruska cerkev nima moči niti vpliva na javno življenje, zato vidimo tako žalostne prikazke, kakor so nihilisti, pa zdivjano preganjanje judov.”⁸²

⁷⁸ Navedeno po stenografskem zapisniku objavljenem v Slovenski narod, št. 284, 14. 12. 1875.

⁷⁹ Slovenski narod, št. 179, 8. 8. 1877.

⁸⁰ Zapisniki poslanske zbornice 8. seja, 16. 6. 1917, navedeno po Feliks J. Bister, Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju, Ljubljana 1992, str. 195-196.

⁸¹ Slovenec, št. 28, 9. 3. 1880.

⁸² Slovenec, št. 50, 4. 5. 1882.

V istem času je tudi Slovenski narod posvetil pozornost vse močnejšemu "protisemitskemu gibanju", ki je, kot je sam zapisal "v prvi vrsti v Rusiji". Pri tem je njegovo razmišljanje podobno. "Nihče ne more in ne sme odobravati izrodov surove sile, kakoršni se pojavljajo proti židom v Rusiji, a kdor poudari le to bistvo, kar smo o tej zadevi napisali o židovih, kdor pozna njih nenasitljivo lakomnost, brezobzirnost in podlost v dosegih dobička in užitka, pripoznavati bode moral, da je le njih obnašanje in izsrebavanje ljudskih žuljev razvnelo strasti in povzročilo boj za obstanek." Pisec tudi dodaja, da je žalostno, da se v "našem napredovalnem stoletju gode take reči, v stoletju katero se tako rado ponaša s humaniteto." Po besedah pisca so ravno "židovi največ grešili proti humaniteti v svojej večnej domišljiji, da so v resnici izvoljeni rod, in da je njim vse dovoljeno, odirali so brez usmiljenja in na vse možne načine svoje raznovrstne sosede in polnili si žepe, kajti le temu jih nagiblje stoletja stara navada in njih verska načela."⁸³

Slovenski časopisi pogosto predstavljajo zahteve po evropeizaciji in demokratizaciji Rusije kot posledico "judovskega vpliva" in Jude krivijo za slabe socialne in družbene razmere. Pri tem nekritično povzemajo ruska protijudovska stališča, ki imajo za razliko od ostalih evropskih antisemitizmov izrazito vladno podporo oziroma so del vladnega programa. Slovanski svet je 25. julija 1890 uvodnik namenil članku z zgovornim naslovom "Židovstvo in Slovani", v katerem je zapisal, da se razen Rusije države židovskega vprašanja, doslej niso dotaknile. Po mnenu pisca je bila Rusija prva, ki je "spoznala, da je treba židovstvu staviti meje z zakoni in vladnimi določbami." Prednost Rusije, da lahko v boju proti Židom doseže uspehe je ravno v njeni neustavnosti, ker kot beremo v Slovanskem svetu, se v ustavnih državah "židovstvo ravno v obliki in pod pretvezo svobode in liberalizma brani vsakateri omejitvi svojega delovanja in gibanja." Pisec je prepričan, da "ni daleč čas, ko bodo druge države posnemale Rusijo v tem pogledu in antisemiti zapadnih držav, dasi niso Slovanom prijazni, zlasti nemški antisemiti ne, hvalijo Rusijo vsled modrih ukrepov, ki jih zaporedoma proglašajo proti Židovstvu. "Pisec tudi upa, da zgled Rusije obudi potrebno zavest tudi pri drugih Slovanih."⁸⁴ Decembra 1890 je Slovanski svet komentiral novo sprejete protijudovske zakone v Rusiji z besedami, da se je "ukrenilo mnogo dobrega v varstvo širokih množic proti Židovstvu."⁸⁵ Posledice vse restriktivnejše protižidovske zakonodaje so odmevale tudi v slovenski javnosti. Iz Rusije se je poročalo o omejevanju vpisa židovskih dijakov na šole in drugih rasno utemeljenih omejitvah. "Slovenec" je o zavrnjenjih prošnjah za vpis "omike in denarja željnih židovskih dijakov" v šole zapisal, da se je "le nekaterim ugodilo, večino pa odbilo, kar vsekakor ne bo v škodo ruskemu narodu in njegovi omiki."⁸⁶ Maja 1891 je Slovenski narod poročal o prepovedi nastanitve Judom v Moskvi in St. Peterburgu ter o njihovi načrtovani preselitvi v posebej Judom namenjen naselitveni okoliš.⁸⁷ Slovenski časopisi so svoje bralce obveščali o ukazu, "da se vsi brez dovoljenja v mesto prihajajoči židje kaznujejo kot pote-

⁸³ Slovenski narod, št. 103, 5. 5. 1882.

⁸⁴ Slovanski svet št. 14, 25. 7. 1890.

⁸⁵ Slovanski svet, št. 24, 25. 12. 1890.

⁸⁶ Slovenec, št. 251, 3. 11. 1892.

⁸⁷ Slovenski narod, št. 98, 1. 5. 1891.

puhi",⁸⁸ o prepovedi prodaje zemlje "Židom in Nemcem", o omejevanju števila judovskih odvetnikov ("numerus clausus"⁸⁹) in o omejitvah na področju obrtne dejavnosti. Dopisnik iz Rusije je Slovenskemu narodu poročal o posebni komisiji, pred katero morajo "židovski rokodelci v Moskvi dokazati svojo sposobnost." Omenjene ukrepe za zmanjšanje števila judovskih obrtnikov je Slovenski narod pospremil z besedami, da je "tako strogo postopanje opravičeno, ker židje večkrat žive z družimi večkrat sleparskimi podjetji ne pa z onim delom, katero naznanjajo oblastem."⁹⁰ V članku "Židje v Rusiji", ki je povzel iz časopisa "Groždanin" o ukrepih v Rusiji med drugim zvemo da se je v letu 1891 načrtovala tudi prepoved vseh judovskih časopisov, "ker demoralizirajo javno mnenje", in prepoved ukvarjanja s tiskarstvom.⁹¹

Slovenska javnost je bila torej o ruskem antisemitizmu in njegovih posledicah zelo dobro obveščena in jih je, če že ne dosledno podpirala, pa vsaj opravičevala. Leta 1893 je Slovenec zapisal, da "celo Groždanin najkoservativnejši list v Rusiji je zadnji čas postal židom prijazen" in da tudi za "Nemce v Rusiji veje milejša sapa", kar Slovenec razume kot posledico "pritiska tujega kapitala na Rusijo."⁹² Ob smrti Aleksandra III. je Slovanski svet zapisal, da je "židovski mnogoštevilni in škodljivi vpliv na mnoge strani postavil v meje enakih zakonov, ki veljajo za druge podanike" in njegovo politično usmeritev pod geslom "Rusijo, Rusom" označil kot nacionalno politiko, s katero je "odstranil ali zmanjšal mnogo zaprek, zaradi katerih se ni narod mogel poprej razvijati povoljno."⁹³ Podobno se je ruskega vladarja spominjal Dom in svet, ki je med predstavitev njegovega življenja omenil, da je "proti židom ravnal trdo zadnja leta, a umevno je to, ker je videl, koliko škode prizadevajo ljudstvu in celi državi."⁹⁴

Med dogodki, ki vplivajo na evropsko javno mnenje, so pogromi v začetku novega stoletja med 1903 in 1905 v Kišinjevu, Kijevu in drugje, z množico mrtvih in pregananih Judov. Nasilje, ki je celo marsikaterega antisemita prisililo v razmislek ali ga celo odvrnilo od skrajno protijudovskih stališč, je v novem stoletju postalo redni spremljevalec protijudovskih populizmov.

Poleg ruskega je potrebno opozoriti tudi na vpliv dogajanj in idej iz drugih slovanskih območij. Pri tem velja opozoriti na češki vpliv, ki je za Slovence v tem obdobju precej pomemben in deloma tudi na slovaški vpliv, pri čemer je potrebno opozoriti, da je bil antisemitizem pomembna sestavina slovaškega nacionalnega gibanja. Slovenci so se s predstavniki drugih slovanskih narodov seznanjali in navezovali politične in drugačne stike na Dunaju oziroma "predvsem na Dunaju" kot je poudaril Walter Lukan.⁹⁵

⁸⁸ Slovenski narod, št. 18, 23. 1. 1891.

⁸⁹ Slovanski svet, št. 14, 25. 7. 1892.

⁹⁰ Slovenski narod, št. 5, 8. 1. 1891.

⁹¹ Slovenski narod, št. 40, 19. 2. 1891.

⁹² Slovenec št. 53, 6. 3. 1893.

⁹³ Slovanski svet, št. 21, 10. 11. 1894.

⁹⁴ Znamenitosti iz našega časa, Dom in svet, 8. letnik, 1895, str. 30-31.

⁹⁵ Walter Lukan, Dunaj in slovenska politika od 1848 do 1918, Dunaj in Slovenci, ur. Darja Mihelič, Ljubljana 1994, str. 49.

Leta 1882, torej v obdobju, ki ga zaznamuje protijudovsko vzdušje, se pojavi zanimiv dogodek, ki ga časopisi razširijo po celotni Evropi in odmeva tudi v Sloveniji. Sam "dogodek" v kolikor sploh lahko govorimo o dogodku je posledica razširjenosti antisemitskega vzdušja in obenem vzrok, za njegovo širitev v področja, kjer je bil do takrat prisoten le v manjši meri. Govorimo o sumu obrednega umora dekleta v Tisza Eszlarju na Ogrskem, ki je v obdobju zadnje tretjine 19. stoletja eden odmevnejših sodnih procesov. Skupina Judov na čelu z rabinom je bila osumljena ritualnega umora krščanskega dekleta Ester Solymossy v Tisza Eszlarju na Ogrskem. Na končni obravnavi proti 15 obtožencem in po zaslišanju 115 prič, kot povzemajo slovenski časopisi po tujih virih, so bili vsi osumljeni spoznani za nedolžne. Razplet, naj bi potrdil sume o nepravilnosti sodnega postopka in javnosti dokazoval moč judovskega vpliva in denarja. Sum uporabe krščanske krvi je eden od trdovratnih predsodkov, ki se širijo v evropskem prostoru vse od 12. stoletja, če ne upoštevamo predhodnikov v antiki.

Zanimivo pri širjenju stereotipa o judovski vpletenosti v obredne umore je dejstvo, da lahko kronološko in geografsko sledimo procesom od 12. stoletja, ko se obsodba prvič pojavi v "sodobni" različici, do nacistične propagande v 20. stoletju. Obsodba obrednega umora ima korenine v srednjem veku in se pojavi prvič v Angliji in sicer v Norwichu.⁹⁶ Sproži jo smrt Williama norviškega (William of Norwich) leta 1144. Pet let po tem dogodku izide knjiga o njegovem življenju in svetništvu, ki jo napiše Thomas of Monmouth. Williamova smrt je povod za prvo od mnogih nesmiselnih obtožb, da Judje obredno morijo kristjane. Obtožbe se potem preko Rokavskega preliva hitro razširijo po Evropi (1171 Blois, 1180 Paris, 1199 Erfurt, 1235 Fulda, Walfsheim, 1247 Valreas, La Guardia 1488 in druge) v času 2. križarske vojne in postanejo stalnica med protijudovskimi stereotipi. Najslavnejši srednjeveški ritualni umor naj bi bil domnevni umor dečka v Lincolnu (Hugh of Lincoln) leta 1255. Proces proti ugledni skupini Judov povzroči smrtno obsodbo devetnajstih med njimi, ki jo izreče kralj Henry III. in posvetitev Hughja kot novega svetnika v Lincolnski katedrali. Dogodek je tudi pomemben razlog za nekaj let kasnejši izgon Judov iz britanskega otočja. Predsodek, je preko Chaucerjevih Canterburyjskih zgodb (*Prioress's tale*), prišel v zbirko ljudskih pesmi, ki jo je uredil Thomas Percy (1729-1811), z Johann Gottfried Herderjevim (1744-1803) prevodom v nemščino 1788 (*Volkslieder*) in njegov odmev najdemo v James Joycevem romanu *Ulysses*. V 19. stoletju izide več publikacij v različnih jezikih, ki vključujejo omenjeno balado.⁹⁷

Med posamezniki, ki širijo antisemitske ideje oziroma tekste z antisemitsko vsebino, je Slovencem dobro znan dr. August Rohling, ki pomembno vpliva na

⁹⁶ Obstojata sicer nekaj domnevnih predhodnikov v antiki, ki pa nimajo neposrednega vpliva na obtožbe in sume v 12. stoletju. Predsodek ritualnega kanibalizma je sicer razširjen v antičnem Rimu v zvezi s kristjani in izvirajo iz nerazumevanja simbolne narave krščanskih obredov, v zvezi s Kristusovim telesom in krvjo. Pri tem so za sodobnike kristjani le judovska sekta. Gavin I. Langmuir je na podlagi svojih raziskav prepričan v diskontinuiteto med antično in srednjeveško obsodbo. Gavin I. Langmuir, *Thomas of Monmouth: Detector of Ritual murder*, v zborniku: *Blood libel legend, a casebook in antisemitic folklore*, ed. by Alan Dundes.

⁹⁷ Brian Bebbington, *Little sir Hugh: An Analysis*, v zborniku *Blood libel legend, a casebook in antisemits Folklore*, ed. by Alan Dundes.

oblikovanje protijudovskih stališč v času Tisza Eszlarskega procesa. Vedenje o njegovem delu se večinoma omejuje na časopisno povzemanje različnih tujih virov in kratkih prevodov odlomkov člankov in polemik. V letu 1876 je Slovenc povzel iz brnskega "Hlasa" o izidu knjige "Nравouk talmuda" v kateri je dr. Rohling prepričeval javnost o "pogubnosti židovstva." V odlomku, beremo, da ima "slavni pisatelj v vsem prav, kar koli je pisal o židih."⁹⁸ A. Rohling je med Slovenci obravnavanega obdobja prav gotovo najbolj vplivni "poznavalec" Talmuda. Ko Slovanski svet zapiše, da je "Talmud dal vsaj povod, da se je židovski verski obred presojeval na mnogo strani" in da v "Talmudu razkrivajo stavke, ki ne kažejo posebnega soglasja s krščansko moralo in v obče z verskim in pravnim čustvom narodov ariške skupine", ima pred očmi predvsem interpretacije dr. Rohlinga.⁹⁹ Pisec članka Fran Podgornik v zvezi s Talmudom tudi doda, da "se pred svetom varuje kazati, kar bi se ne vjemalo z npravstvenimi zakoni, veljavnimi v civilizovanih državah." Za popularizacijo "tega dela" Talmuda tudi med slovenskimi bralci so poskrbeli časopisi z navedbami iz Rohlingovih tekstov. Pod naslovom "Tisza Eszlarska stvar še daleč ni dognana" je Slovenec pisal o njegovih "neovrgljivih dokazih o pogubnosti in neumnosti današnje judovske vere". Slovenec ugotavlja, "da je mnogim ta knjiga popolnoma neznana in vendar jo v sedanjih okoliščinah vsaki omikani Slovenec mora spoznati, da more presojevati judovske nakane, njih politične spletke, pačenje javnega mnenja in njih apologijo vsaktere krivice."¹⁰⁰ Že mesec pred tem je Slovenec branil A. Rohlinga in njegovo pisanje o judovskih obredih. Časopis Neuzeit je namreč Rohlingu grozil s sodnim preganjanjem zaradi klevetanja in neznanstvenosti. Ko je spis sodišče v Pragi "zaseglo", je Slovenec zapisal, da je "sodnija rada pripoznala, da je ta knjižica po vsemu obsegu resnična, a vendar je pripravna delati nemir, se ve le zavaljo kričanja judov, kateri imajo zdaj povsod prvo besedo in zato mora biti zasežena." Rohling je trdil, da je bilo med letoma 1868 in 1880 tiskano dvoje knjig s posebnimi navodili za obrede, ki naj bi vključevalo tudi "klanje deklic".¹⁰¹

Sodna razprava o obrednem umoru v Tisza Eszlarju, je povsod, kamor je segel glas o njej sprožila nestrpnost proti Judom. Takoj po zaključku sojenja in oprostilni razsodbi je nestrpnost proti Judom prerasla v "grozovite izgrede kmetškega prebivalstva proti Židom" v različnih krajih na Ogrskem.¹⁰² Nemiri so se razširili tudi na Hrvaško, le da so bili malce drugače obarvani. V časopisih se poroča o vstaji hrvaških kmetov v Zagorju proti Madžarom, ki je imela protijudovske elemente in povod. Protimadžarski izgredi na Hrvaškem pripeljejo septembra 1883 do vojaške uprave.¹⁰³ Pred celjskim sodiščem so bili obsojeni kmetje iz Haloz zaradi udeležbe v protijudovskih izgredih. Nastalo vzdušje je Slovenski narod v poročilu o domnevno podtaknjenem požaru na Dunaju, opisal z besedami: "delavski in drugi revolucionarji ne mirujejo in sodeč po silnih izgredih onkraj Litve proti židom, na

⁹⁸ Slovenec, št. 53, 6. 5. 1876 August Röhling, Der Talmudjude.

⁹⁹ Slovanski svet, št. 17, 12. 9. 1888.

¹⁰⁰ Slovenec, št. 127, 4. 9. 1883.

¹⁰¹ Slovenec, št. 99, 1. 8. 1883.

¹⁰² Slovenski narod, št. 195, 27. 8. 1883.

¹⁰³ Slovenec, št. 122 in druge avgustovske in septembrske številke letnika 1883; Slovenski narod št. 199, 31. 8. 1883; št. 206.

hrvaškem proti magjarskemu grbu in brezsrčnim eksekutorjem, a tukaj po ponavljajočih se delavskih nemirih in sedaj po požarih rekel bi, da živimo skoro v času popolne anarhije.”¹⁰⁴

Zanimivo je da na Ogrskem do takrat prevladuje v odnosu do judovske skupnosti relativna toleranca in vse do omenjenega procesa v glavnem ni antisemitskih izgrediv. Znotraj judovske skupnosti poteka močna asimilacija v skladu z ogrskim narodnim konceptom, ki razume narod predvsem kot kulturno in državljansko kategorijo. Povečano protijudovsko vzdušje je opaziti v začetku 80. let. Med madžarskimi antisemiti velja omeniti Gyozo Istoczy-a, člana liberalne stranke do leta 1882, ko osnuje svojo stranko na podlagi idej, ki jih povzame po W. Marrovi antisemitski ligi. Zelo močan vpliv ima med študenti in od leta 1882, ko antisemitska skupina v Ogrskem parlamentu šteje vsega le 5 poslancev, se do leta 1884 poveča na 17 od 257 poslancev. V tem letu je Slovenski narod o dogodkih na Ogrskem pisal, "da ne vlada pravica temveč židovski denar" in da je "Tisza Eszlar postal bojni klic med volitvami."¹⁰⁵ Da so protijudovske afere nekakšni preobrti v razširjanju antisemitizma in oblikovanju političnega prostora, ni nič nenavadnega. Podobno vlogo odigra Dreyfusova afera v Franciji, proces proti Leopoldu Hilsnerju na Češkem, takoimenovana afera Leo Frank v Združenih državah Amerike in druge.¹⁰⁶

V času tisza-eszlarskega procesa in kasneje so slovenski časopisi povzemali po različnih časopisih, kot sta "Oesterreichischer Volksfreund" in "Tribune" vesti o podobnih "primerih", ki so se zgodili v bližnji in daljni okolici. Slovenec nekritično poroča o "judovskem spreobrnjencu" v krščanstvo menihu Neofitu, ki je objavil knjigo "Pobijanje judovske vere in njenih obredov iz sv. pisma stare in nove zaveze." Knjiga opisuje "judovske krvave obrede, za katere tudi med judi vedo le izbranci." Poleg prevoda omenjenega spisa prinaša knjiga tudi "zgodovino javno znanih obrednih umorov človeških", ki jih našteje od 11. stoletja "prav po imenu 75". Zadnji naj bi bil v Tisza Eszlarju, "o katerem se sodba ravno sedaj vrši."¹⁰⁷ Slovenski narod je marca 1883 na "željo nekaterih naročnikov" objavil iz španščine prevedeno legendo "Tajnostna cvetlica" o Židu Danielu, ki ima vse lastnosti "odurnega žida" in njegovem edinem otroku lepotici Sari, ki jo zaradi njene ljubezni do kristjana in njenega prestopa v krščanstvo Judje obredno ubijejo.¹⁰⁸ Junija 1893 se je časopisom poročalo o sodnem procesu zaradi domnevnega obrednega umora v Bolgariji. V zapisu beremo, da je "sum takoj letel na tamošnje žide in mnogi s pričami dokazani dogodki kažejo, da ta sum ni povsem neopravičen. Seveda obtoženci bodo pa naposled vendar le oproščeni, naj bodo nedolžni, ali naj zmaga židovski denar. Kar se pri sodiščih v civilizovanih državah ni moglo dognati, se tudi v Bolgariji ne bode, ker tu ne gre le za nekaj bolgarskih židov, temveč vsi židje imajo interes, da se stvar potlači, ko bi se imela zanje neugodno pojasniti."¹⁰⁹ V

¹⁰⁴ Slovenski narod, št. 205, 7. 9. 1883.

¹⁰⁵ Slovenski narod, št. 143, 24. 6. 1884.

¹⁰⁶ Albert S. Lindemann, *The Jew accused, three Anti-Semitic affairs: Dreyfus, Beilis, Frank 1894-1915*, Cambridge university Press 1991.

¹⁰⁷ Slovenec, št. 92, 24. 7. 1883.

¹⁰⁸ Slovenski narod, št. 65, 21. 3. 1883.

¹⁰⁹ Slovenec, št. 138, 19. 6. 1893.

istem letu se o protijudovskih nemirih, ki jih je sprožil sum obrednega umora, poroča iz Češke.¹¹⁰ V češkem oziroma avstrijskem prostoru je še posebej vplivna takoimenovana "afeta Hilsner". V malem češkem mestu Polni je bila leta 1899 umorjena 19 letna Anežka Hruzova. Leopolda Hilsnerja judovskega porekla so osumili obrednega umora, ga obsodili na smrt in kasneje kazen spremenili na dosmrtno ječo. Proces, ki so ga češki časopisi razumeli kot nekakšno avstrijsko Dreyfusovo afero,¹¹¹ je zaslovel tudi zaradi Tomasa G. Masaryka, ki se je postavil v bran obdolženemu Judu in proti praznoverju. Dogodek, ki je na Češkem odprl javno razpravo o antisemitizmu in segel v dunajski parlament, je občasno buril duhove vse do druge svetovne vojne. V slovenskih časopisih beremo o podobnih obtožbah tudi v obdobju tik pred prvo svetovno vojno. O enem najopaznejših procesov proti Judu Mendel Beilisu, ki naj bi v Kijevu v Rusiji marca 1911 ubil dečka Andreja Juščinskega, je Slovenski gospodar med drugim zapisal: "Židje smatrajo umor nedoraslega kristjana, bodisi dečka ali mladenke, v svrhu svojih verskih obredov, za nekaj dopustnega in dovoljenega. Kadar se zgodi tak umor, vzbudi seveda vseobčo pozornost. Kristjani so ogorčeni zaradi teh judovskih navad, judje pa skušajo grozen zločin svojega prenapetega verskega tovariša prekriti."¹¹² To naj bi bil tudi razlog za protestna zborovanja proti obsodbi, ki so potekala na Dunaju in v Pragi. Proces je zaradi načina vodenja in pomankljivega dokaznega gradiva v precejšnjem delu evropske javnosti in celo med protijudovsko usmerjenimi pisci naletel na odklonilna stališča. Tudi na Slovenskem, kjer so nekateri časopis sprejeli oprostitev, ki je sledila dolgotrajnemu sodnemu postopku kot posledico judovske zarote, so v skladu s polarizacijo in evropskimi vplivi obstajala deljena mnenja. Tako je na primer Slovenski ilustrovani tednik o procesu pisal kot o poskusu justičnega umora in posledici sovraštva do bližnjega, "posebno drugoverca". Proces pa označil za "krvavo obsodbo ruske vlade": "To, mnogokrat preiščeno sovraštvo, ki mu je praznoverna abotnost množic dobrodošlo orodje, je zakrivilo nebroj strašnih zločinov, v vseh časih in nad vsemi narodi, nad malokaterim pa toliko, kakor nad nesrečnim od vseh zaničevanim plemenom Židov." ... "Rusija pa, kot absolutistična država, v kateri se brati brezvestni pritisk vladajočih mogotcev še vedno s tistimi elementi, ki širijo med narodom nevednost in sovraštvo do prosvete, je še danadanašnji dežela, v kateri je Židovstvo narod brez pravic – temna dežela praznoverja, kjer so preganjanja Židov na dnevnem redu. Izmed najsramotnejših vraž, ki so se vzdržale med maso ruskega naroda in ki jih oblasti branijo in podpirajo, namesto, da bi jih trebile kakor strupeno zel, je gotovo bajka o ritualnem umoru."¹¹³

S tem smo se približali obdobju prve svetovne vojne, ki presega pojem dogodka, saj je spremenila duhovno in prostorsko podobo sveta oziroma kot se spominja Stefan Zweig, je strel v Sarajevu "svet varnosti in ustvarjalnega uma, v

¹¹⁰ Slovenec, št. 88, 18. 4. 1893.

¹¹¹ František Červinka, The Hilsner Affair, v zborniku Blood libel legend, A casebook in Antisemitic Folklore, ed. by Alan Dundes, str. 144.

¹¹² Slovenski gospodar, št. 42, 16. 10. 1913, navedeno po: Boris Krabonja, Kdo je Jud?, Borec 1995, št. 542–543, str. 801.

¹¹³ Slovenski ilustrovani tednik, leto 3, št. 46, 13. 11. 1913.

katerem smo bili vzgojeni, odrasli in doma, v kratki sekundi raztreščil na tisoč koščkov kakor votlo lončeno posodo."¹¹⁴ Čeprav avstrijska cenzura skuša zavirati antisemitizem,¹¹⁵ podobno kot zavira vso politično, socialno in nacionalno vrenje avstroogrskih narodov, se v vojnem času zaostreno pojavlja v celotnem evropskem prostoru. Vzdušje pomanjkanja, ki ga prinese vojna in judovska krivda, v katero verjamejo antisemitske množice širom Evrope, lepo ilustrirajo Stritarjeva pisma iz Aspanga, v katerih izstopajo iz revščine le "dobro rejeni Židje"¹¹⁶ Tudi dr. Ivan Lah, ki v spominih zatrjuje, da "Judov od nekdaj ni maral,"¹¹⁷ je prepričan, da so Judje "še najboljše prenesli časov silo."¹¹⁸ Pri tem je on sam, tako kot mnogi drugi Slovenci, ki so v avstrijski uniformi hodili po bojiščih vzhodne fronte, priča nasilju nad judovskim civilnim prebivalstvom v različnih oblikah. Leopold Vadnjal se spominja dogodka v majhnem mestu v Galiciji, ko je skupaj s skupino vojakov vdrl v hišo neke judovske družine: "Trkamo bijemo po vratih, a nihče se ne pokaže. Ko se naveličamo trkati, stopi eden k oknu in udari po šipi, da se razleti. To je pomagalo in kmalu so se odprla vrata. Star Jud je stopil na prag in nas vprašal, kaj hočemo. Če bi mu povedali, da bi radi kruha, bi nam gotovo spet zaprl vrata, zato sem ga odrinil v stran, ne da bi mu kdo kaj odgovoril, in stopili smo v izbo". Po neuspešnem dogovarjanju, da bi kupili kruh se Vadnjal spominja: "Tedaj se pa en Jud zadere, da nas to nič ne briga, da nam sploh ne dajo kruha in da naj se poberemo ven. Zgrabil je tovariša, ki je stal pri vratih in ga hotel poriniti skozi vrata. To me je razjezilo, da sem mu nastavil bodalo na goltanec. Prestrašen se je Jud odmaknil, tovariša pa sta vtaknila vsak po pet nabojev v puško in nataknila bodala." "Dobro", rečem Judu, "ker nam nočeš prodati kruha, ampak hočeš jutri z njim pogostiti Ruse, ki pridejo za nami, si ga poiščemo in vzamemo sami, ti pa če se le ganeš, dobiš bodalo v rebra ali kroglo v glavo." Omenjeni družini so nato izpraznili shrambo in odšli. Droben, nepomemben dogodek, kakršnih je bilo med vojno nešteto z mnogo bolj tragičnimi posledicami za civilne judovske prebivalce, je poleg mnogih drugih zapisov zanimivo pričevanje o protijudovstvu, ki je v zaostrenih razmerah prve svetovne vojne dobilo nasilnejšo razsežnost. Leopold Vadnjal se nato spominja, da "vso noč ni zatisnil očesa" in verjetno ne le zaradi uši, ki so "začele svoje peklensko delo".¹¹⁹

V prispevku smo opozorili na nekatere značilnosti slovenskega antisemitizma, ki se oblikuje ob različnih vplivih, stereotipih in predsodkih, ki imajo mnogo daljše trajanje – v F. Braudelovskem smislu – kot pa posamezne družbene spremembe in nazorsko-politične opredelitve. Antisemitizem kot ga zasledimo pri Slovencih, je tipično srednjevropski oziroma evropski pojav. V drugi polovici 19. stoletja je vezan na porast nacionalnih gibanj in obenem na različne poskuse reševanja

¹¹⁴ Stefan Zweig, *Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europaers*. Dunaj 1948, str. 289, navedeno po: Feliks J. Bister, Anton Korošec državnozborski poslanec na Dunaju, str. 141.

¹¹⁵ Bruce F. Pauley, *Political antisemitism in interwar Vienna*, v zborniku: *Jews, Antisemitism and Culture in Vienna*, ed. by Ivor Oxaal, Michael Pollak and Gerhard Botz, 1987, str. 153.

¹¹⁶ Slovenski prevod pisma sinu Milanu in njegovi ženi, (701) Aspang 16. juli 1918, Josip Stritar, *Zbrano delo*, 10. knjiga, *Pisma 1872 -1923*, Ljubljana 1957, str. 549.

¹¹⁷ Dr. Ivan Lah, *Druga knjiga spominov*, Ljubljana 1940, str. 101.

¹¹⁸ Prav tam str. 106.

¹¹⁹ Leopold Vadnjal, Stanko Janež, *Zapiski vojaka 1914-1921*, Borec 1989, str. 23.

nakopičenih socialnih vprašanj. Za oblikovanje slovenskega antisemitizma je zelo pomemben vpliv dunajskega kulturnega kroga, proti koncu stoletja, predvsem krščansko socialnega protijudovstva, in vpliv slovanskega odnosa do Judov. Potrebno je poudariti, da se slovenska kultura oblikuje v sožitju in nasprotovanju z nemško in v skladu s tem je tudi slovenski odnos do Judov neposredno vezan na skupne kulturne obrazce, ki se oblikujejo v srednjeevropskem prostoru. Pri tem je prestolnica monarhije pomemben posrednik tudi vplivom iz Evrope. Vplivi so vezani na različne "dogodke", ki sprožajo valove antisemitizma. Slovenski antisemitizem kot oblika nestrpnega odnosa do drugega, je v svojem bistvu izraz anti-kapitalističnega in protimeščanskega razpoloženja, ki je odgovor na modernizacijske spremembe. Antisemitizem je postal neločljiv del jezika in kulture. Nemško slovenski slovar, ki ga je uredil M. Cigale in je izšel leta 1860, nemškega Jude prevaja s slovenskim juda in žid, a zraven je napotilo "glej tudi pod Wucherer (odertnik, lihvar, ožurnik) in Betruger (goljuf, goljufivec, slepar falot), kar priča o trdovratnosti in globoki zakoreninjenosti predsodkov o Judih in njihovih lastnostih. Med izobraženimi Slovenci so redki, ki v svoje zapise niso uvrstili kakšne, vsaj drobne, protijudovske opombe.¹²⁰ A obenem so, kljub obilici protijudovskih tekstov, prav tako redki tisti, ki bi svojo antisemitsko misel, natančneje opredelili oziroma izdelali nekakšen protijudovski program temelječ na jasno definiranih izhodiščih, kot jih poznamo v sočasni Evropi. Tudi občasni antisemitski nastopi slovenskih poslancev v dunajskem parlamentu, kljub trenutni odmevnosti, med množico antisemitskih idej, niso pustili globjih in trajnejših sledi. Še redkejši so seveda glasovi proti antisemitizmu in njegovim posledicam kot jih poznamo na primer na Češkem in drugje na prelomu stoletij. V obravnavanem obdobju so mnogi slovenski izobraženci obeh političnih polov precej "prostodušno" sprejemali in priznavali svojo protijudovsko usmerjenost. V 20. stoletju po izkušnji s holokavstom, ko je Srednja Evropa v Auschwitzu izgubila svojo dušo,¹²¹ tovrstna lahkotnost ni bila več možna. Skupaj z velikim delom judovskega naroda je izginilo tudi tisto drobno protijudovsko psovanje, nepomemben verbalizem, ki se pogosto ni zdel vreden raziskovanja, čeprav je bil in ostaja¹²² del evropske kulturne tradicije, ki je svoj pogubni vrh doživela med drugo svetovno vojno.

¹²⁰ Tu bi opozoril na zanimivo razpravo: Sigurd Paul Schlichl, *The contexts and Nuances of anti Jewish language: Were all the "antisemits" antisemits?* v zborniku: *Jews, Antisemitism and Culture in Vienna*, ed. by Ivor Oxaal, Michael Pollak and Gerhard Botz, 1987.

¹²¹ "Po razpadu avstrijskega cesarstva je Srednja Evropa izgubila svoje okope. Kaj ni bila ob svojo dušo v Auschwitzu, ki je izbrisal judovski narod z zemljevida Evrope?" Milan Kundera, *Tragedija Srednje Evrope*, v zborniku *Srednja Evropa*, uredil Peter Vodopivec, Ljubljana 1991, str. 128.

¹²² Antisemitizem je seveda v bolj ali manj potlačenih oblikah živel in živi dalje. Saj vsak totalitarni sistem in rasno ali versko nestrpen odnos do drugega v svojem bistvu deluje po istem vzorcu oziroma takomenovani logiki antisemitizma, ki išče in proizvaja "sovražnike", "tujce". Najbolj ilustrativni so procesi proti različnim sovražnikom v Sovjetski zvezi in drugih socialističnih državah, ko se bili na sodnih procesov proti abstraktnim razrednim sovražnikom in imperia-lističnim agentom v velikem številu obsojeni ravno Judje oziroma je sodelovanje v "judovskih in sionističnih zarotah," postala pomembna točka obtožnic. Seveda pa poznamo tudi bolj pretanjeni "novodobni antisemitizem" ob koncu 20. stoletja, ki ponuja stare nestrpne obrazce v novih mar- ketinško dodelanih preoblekah.